

ЦІНСЬКА ДАР'Я РОМАНІВНА

Допускається до захисту:
в.о. завідувача кафедри
англійської філології
к. філол. н.
Майя ЮРКОВСЬКА
«_____» _____ 20__ р.

ТЕМА

ДІЄСЛОВО УКРАЇНСЬКОЇ І АНГЛІЙСЬКОЇ МОВ У ПЛОЩИНІ
ГРАМАТИЧНОЇ ПРАГМАТИКИ (НА МАТЕРІАЛІ ПУБЛІЦИСТИЧНОГО
ДИСКУРСУ)

Спеціальність 035 Філологія
Спеціалізація 035.041 «Германські мови та літератури (переклад
включно), перша – англійська»
Освітня програма
«Англійська та друга іноземна мови та літератури (переклад включно)»

Магістерська робота

Науковий керівник:
Ковтун Оксана Володимирівна
к. філол. н., доцент, доцент
кафедри англійської філології

Оцінка: _____ / _____ / _____
(бали/за шкалою ЄКТ5/за національною шкалою)

Голова ЕК: _____

АНОТАЦІЯ

Цінська Д.Р. «Дієслово української і англійської мов у площині граматичної прагматики (на матеріалі публіцистичного дискурсу)». Спеціальність 035 «Філологія». Спеціалізація 035.041 Германські мови та літератури (переклад включно), перша англійська. Освітня програма «Англійська та друга іноземні мови (переклад включно)».

Магістерська робота присвячена дослідженню особливостей вживання дієслова української та англійської мов в контексті граматичної прагматики. Робота пропонує систематизований підхід до вивчення граматичної прагматики дієслів, зосереджуючись на відмінностях та схожостях між українською та англійською мовами. Здійснюється порівняльний аналіз граматичних конструкцій та їх роль у структурі мовлення в обох мовах. Результати дослідження дозволяють розкрити та визначити взаємовплив дієслів на прагматичний вимір мовленнєвого вираження.

Магістерська робота є важливим внеском у лінгвістичне дослідження та сприяє подальшому розвитку розуміння граматичної прагматики в українській та англійській мовах. Автор демонструє глибоке розуміння предмету, аналітичні навички та методологічну точність у викладенні матеріалу.

Робота складається з чотирьох розділів. У першому розділі охарактеризовано граматику оцінки та методологічні засади граматичної прагматики. У другому розділі проаналізовано статус дієслова в українську мовознавстві та охарактеризовано основні граматичні категорії. У третьому розділі проаналізовано статус дієслова в англійському мовознавстві та охарактеризовано основні граматичні категорії. У четвертому розділі проведено порівняльний аналіз систематизації прагматичних смислів дієслів української та англійської мови згідно з концепцією Оксани Халіман та теорією українського мовознавства відповідно.

Ключові слова: дієслово, граматика оцінки, синтактика, семантика, прагматика, грамема, морфологія оцінки.

SUMMARY

Tsinska D.R. "The verb of the Ukrainian and English languages in the plane of grammatical pragmatics (on the material of journalistic discourse)". Specialty 035 "Philology". Specialization 035.041 Germanic languages and literatures (including translation), first English. Educational program "English and second foreign languages (including translation)".

The master's thesis is devoted to studying the peculiarities of the use of the verb in the Ukrainian and English languages in the context of grammatical pragmatics. The work offers a systematic approach to studying the grammatical pragmatics of verbs, focusing on the differences and similarities between the Ukrainian and English languages. A comparative analysis of grammatical constructions and their role in speech structure in both languages is carried out. The study's results allow us to reveal and determine the mutual influence of verbs on the pragmatic dimension of speech expression.

The master's thesis is an essential contribution to linguistic research and contributes to further developing the understanding of grammatical pragmatics in the Ukrainian and English languages. The author demonstrates a deep understanding of the subject, analytical skills and methodological precision in presenting the material.

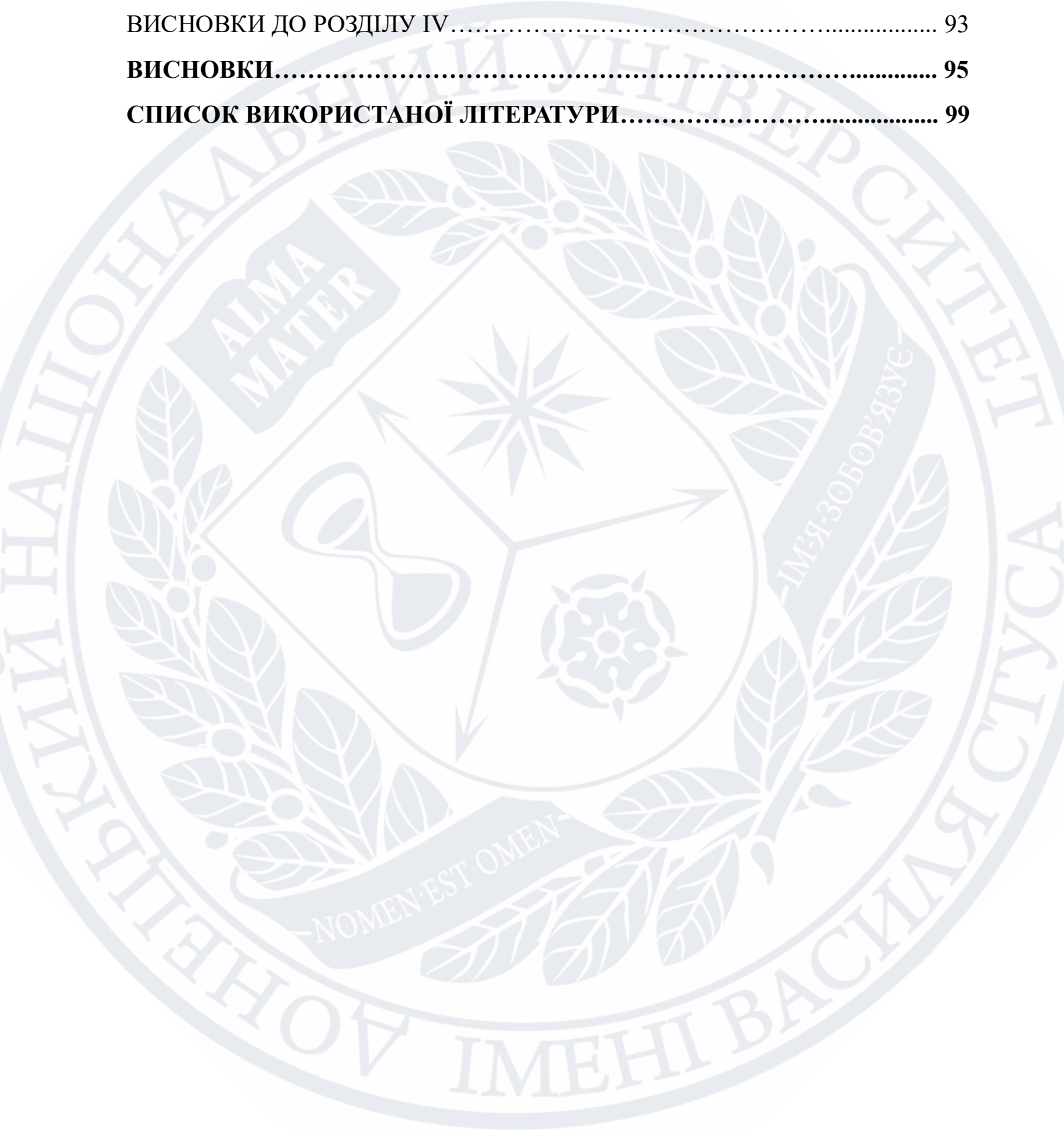
The work consists of four sections. The first chapter describes the grammar of assessment and methodological principles of grammatical pragmatics. The second chapter analyzes the status of the verb in Ukrainian linguistics and characterizes the main grammatical categories. The third chapter analyzes the status of the verb in English linguistics and characterizes the main grammatical categories. In the fourth chapter, a comparative analysis of the systematization of the pragmatic meanings of Ukrainian and English verbs is carried out according to the concept of Oksana Haliman and the theory of Ukrainian linguistics, respectively.

Key words: verb, evaluation grammar, syntax, semantics, pragmatics, grammeme, evaluation morphology.

ЗМІСТ

ЗМІСТ.....	4
ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ I. Методологічні засади граматичної прагматики. Граматика оцінки.....	11
1.1. Семантика, синтактика і прагматика як три гілки філософії мови.....	11
1.2. Формування й розвиток теорії граматичної прагматики.....	20
1.3. Граматика оцінки в структурі граматичної прагматики. Морфологія оцінки.....	27
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ I	30
РОЗДІЛ II. Статус дієслова в українському мовознавстві: основні граматичні категорії.....	31
2.1. Граматична категорія виду в українській мові.....	36
2.2. Граматична категорія часу в українській мові.....	44
2.3. Граматична категорія особи в українській мові.....	48
2.4. Граматична категорія способу дії в українській мові.....	52
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ II.....	59
РОЗДІЛ III. Статус дієслова в англійському мовознавстві: основні граматичні категорії.....	60
3.1. Граматична категорія виду в англійській мові.....	60
3.2. Граматична категорія часу в англійській мові.....	63
3.3. Граматична категорія особи в англійській мові.....	68
3.4. Граматична категорія способу дії в англійській мові.....	69
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ III.....	72
Розділ IV. Прагматичні смисли дієслова в українській і англійській мовах.....	74
4.1. Систематизація прагматичних смислів дієслова української мови в концепції Халіман.....	Оксани 74

4.2. Систематизація прагматичних смислів дієслова англійської мови відповідно до теорії українського мовознавства.....	86
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ IV	93
ВИСНОВКИ.....	95
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	99

ВСТУП

Переклад є засобом комунікації між мовами та культурами. Перекладач повинен не лише володіти вихідною та цільовою мовами, але й має глибоке розуміння їхніх мовних систем. Граматика визначається як ключовий компонент володіння мовою. Порівняльні дослідження на синхронному рівні між рідною та іноземною мовами є важливими для перекладу. Порівняльний метод передбачає визначення функціональних та семантичних еквівалентів через аналіз спільних та відмінних граматичних категорій у двох мовах.

У тексті всі слова використовуються у певних граматичних формах та розташовані в реченнях у конкретному синтаксичному порядку. Лексичні елементи переважно несуть інформацію в оригінальному тексті, але важливо враховувати семантичну роль граматичних структур для перекладача. Граматичні аспекти оригінального тексту часто визначають вибір паралельних форм і структур у перекладі. Однак у багатьох випадках досягти еквівалентності у перекладі можливо, уникнувши повторення граматичних форм вихідної мови.

Граматичні труднощі відіграють важливу роль у практиці перекладу. Важливо зазначити, що саме граматичне оформлення англійського тексту не є об'єктом перекладу. У перекладі перекладач прагне адекватно передати значення англійського речення за допомогою української мови, а не просто його окремих граматичних елементів. По-перше, неможливо зрозуміти англійський текст без урахування його граматичної структури.

Граматичні форми та конструкції відображають конкретне граматичне значення, яке тісно пов'язане з лексичним значенням слів і є невід'ємною частиною загального значення речення. Проте у реченні багато граматичних явищ можуть мати як виключно формальні функції, які не мають значення для перекладу, так і важливі смислові функції, які повинні бути передані в перекладі.

Оскільки сталих граматичних відповідників не існує, перекладач змушений робити вибір між паралельними формами та різними граматичними трансформаціями. Він віддає перевагу останнім, оскільки немає абсолютної тотожності між значенням і паралельною граматичною формою у вихідній та цільовій мовах. Наприклад, ідея попередності дії, вбудована в граматичне значення англійського перфектного інфінітива, відсутня у значенні українського інфінітива і передається в перекладі іншими засобами. Розбіжність між паралельними синтаксичними засобами може виявитися, наприклад, у ролі порядку слів у англійській та українській мовах. Граматичні форми англійської, які не мають прямих відповідників в українській, можуть включати частини мови, граматичні категорії або синтаксичні конструкції.

Дослідження в контрастивній лінгвістиці зосереджуються на порівнянні одиниць та категорій різних рівнів мовної системи, і дієслово займає центральне місце в цьому контексті. Українські та англійські дієслова утворюють єдиний об'ємний клас повнозначних слів, в якому важливу роль відіграє категорія процесуальності. З онтологічної точки зору, ця група слів складається з назв, які співвідносяться з предметними денотатами і використовуються для опису динамічних процесів у сфері предметного світу речей та явищ, їх взаємозв'язків і перетворень.

Дослідження над дієсловами привертали увагу численних вчених, таких як Ю.Д. Апресян, В.М. Аринштейн, Д.К. Баранник, О.І Бондар, Х. Брінкман, В.В. Бурлакова, М.М. Васильєв, І.Р. Вихованець, Р.М. Гайсина, К.Г. Городенська, А.П. Загнітко, Г.О. Золотова, Н.Л. Іваницька, С.Д. Кацнельсон, Т.О. Кильдибекова, О.С. Мельничук, І.І. Мещанінов, О.М. Мухін, М.Я. Плющ, Г.Г. Почепцов, В.М. Русанівський, Г.Г. Сильницький, С.О. Соколова, Є. Теньєр, Г.А. Уфимцева, Н.Ю. Шведова, В. Шмілауер та інші.

Актуальність цього дослідження пояснюється постійним зростанням наукового інтересу до функціонування перекладу різних граматичних

конструкцій. Оскільки граматичні одиниці, порівняно з лексичними, характеризуються вищим рівнем абстрагування та регулярною реалізацією у мовленні, можна передбачити закономірність співвідношення граматичних форм мови оригіналу та цільової мови в перекладі.

Метою дослідження є виявлення регулярних перетворень форм дієслова відповідно до їх способу дії при перекладі з англійської на українську та встановлення їх особливостей.

Для досягнення цієї мети було поставлено такі основні **завдання**:

1. Зробити аналіз взаємозв'язку між семантикою, синтактикою та прагматикою як три гілками філософії мови.
2. Виконати дослідження етапів формування та розвитку теорії граматичної прагматики, ідентифікувавши ключові події та постаті, які внесли суттєвий внесок у цей напрям.
3. Провести аналіз структури граматичної прагматики, зосереджуючись на морфології оцінки та її місці у загальній системі.
4. Вивести аналіз граматичної категорії виду в українській мові та здійснити оцінку її впливу на структуру речень та виразність мовлення.
5. Виконати дослідження граматичної категорії часу в українській мові, визначивши ключові риси та їх роль у формуванні значень речень.
6. Провести аналіз граматичної категорії особи в українській мові, ідентифікувавши, як вона взаємодіє зі значенням слів та утворює семантичні відтінки.
7. Вивчити граматичну категорію способу дії в українській мові, визначивши її вплив на виразність та структуру мовлення.
8. Провести аналіз граматичної категорії виду в англійській мові та здійснити порівняльний аналіз з аналогічною категорією української мови, визначивши відмінності та спільні риси в їх використанні.
9. Систематизувати та проаналізувати прагматичні смисли дієслова в українській мові, використовуючи концепцію Оксани Халіман.

10. Порівняти систематизацію прагматичних смислів дієслова англійської та української мов відповідно до теорії українського мовознавства.

Об'єктом дослідження є співвідношення граматичних станів форм способів дієслова української та англійської мови.

Предметом дослідження є перетворення форм способів дієслова як засобу досягнення еквівалентності та адекватності в перекладі та факторів, що їх визначають.

Методи дослідження. Відповідно до мети та завдань роботи було використано метод порівняння перекладеного тексту з початковим текстом. Оскільки дослідження проводилося в рамках лінгвістичної теорії перекладу, широко використовувалися методи лінгвістики: метод суцільного відбору (для створення масиву теоретичного матеріалу); контрастний метод (встановлення відмітних та загальних ознак у системі, норма та використання одиниць англійської та української мов), метод заміщення.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що вперше на матеріалі англійської та української мов систематично вивчали трансформацію форм способів дієслова, визначали формальні та семантичні чинники, що їх визначають, аналізували трансформацію як засіб уникнення граматичного буквалізму, подолання міжмовної асиметрії та відтворюючих структур, які формують труднощі з перекладом.

Теоретичне значення роботи. У дослідженні пропонується аналіз форм способів дієслова у двох вивчених мовах за допомогою методу контрастності та методу функціонально-семантичного поля для встановлення можливих факторів трансформації. Цей підхід зможе знайти застосування при вивченні особливостей функціонування інших граматичних чи понятійних категорій при перекладі на різні мовні пари. Накопичення даних про перекладацькі перетворення в різних часткових теоріях перекладу, включаючи англо-українську, стане матеріалом для узагальнень в рамках загальної теорії перекладу.

Практична цінність дослідження полягає в тому, що його висновки можуть бути використані в дидактичних та розпорядчих цілях для написання підручників та посібників з перекладу з англійської на українську, на курсах з теорії та практики перекладу та порівняльної граматики англійської та української, а також в науково-дослідній роботі. Матеріал дослідження може бути використаний у лексикографічній практиці, зокрема для складання двомовних словників перекладу. Надалі, з розвитком обчислювальної лінгвістики, в програмах машинного перекладу можуть застосовуватися описові та кількісні перетворення даних.

Структура роботи. Дослідження викладено на 108 сторінках друкованого тексту. Складається з вступу, чотирьох розділів, з висновками до кожного з них, загальних висновків, списку використаних джерел, який налічує 112 пунктів. Об'єм основного тексту дослідження 95 сторінок.

РОЗДІЛ I. МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ГРАМАТИЧНОЇ ПРАГМАТИКИ. ГРАМАТИКА ОЦІНКИ

1.1. Семантика, синтактика і прагматика як три гілки філософії мови

Семіотика, або семіологія, є наукою, що вивчає властивості знакових систем та самі знаки, які можуть бути природними чи штучними мовами. Знаходячись на перетині різних наук, семіотика використовує матеріал з різних галузей, обробляє його і передає узагальнення іншим наукам. Таким чином, семіотика може служити інструментом для всіх наук, оскільки всі науки використовують знаки для вираження своїх результатів.

З одного боку, семіотика подібна до кібернетики, що вивчає процеси зв'язку і управління в природі та суспільстві. З іншого боку, вона асоціюється з лінгвістикою, яка досліджує мову як найповнішу систему зв'язку.

Об'єктом вивчення семіотики є знакові системи, які представляють собою сукупність знаків, організованих за певним чином. Знакова система є матеріальним посередником для обміну інформацією між іншими матеріальними системами, наприклад, мовною системою вчителя та студента.

Основні принципи семіотики були сформульовані американським філософом Ч.С. Пірсом у 1860-х роках, і відомий термін «семіотика» також належить йому. У ХХ столітті семіотика прийняла лінгвістичний підхід під впливом ідей Ф. де Соссюра та Л. Ельмслєва, а також філософський ухил під впливом Ч. Моріса [96].

Сучасна семіотика визначається трьома основними напрямками в залежності від об'єкта вивчення:

1. Семіотика мови і літератури. Вивчає прояви мови у формі текстів. Основним об'єктом дослідження є тексти і вияви мови.

2. Знакові явища інших сфер. Охоплює різноманітні мистецькі форми, такі як живопис, музика, архітектура, кіно, а також обряди та ритуали. В цьому вузлі вивчаються явища, які є знаковими системами.
3. Системи комунікації тварин і біологічний зв'язок в людському організмі. Цей вузол досліджує комунікаційні системи тварин та біологічні аспекти зв'язку в людському організмі. Ця область відзначається своєрідністю в порівнянні з іншими вузлами.

Отже, незалежно від того, чи мають знакові системи застосування в суспільстві, природі чи в людському організмі, вони стають об'єктом вивчення семіотики. Загальна семіотика розділяється на багато приватних галузей, таких як біосеміотика, етносеміотика, лінгвосеміотика і інші. У цьому контексті лінгвосеміотика, як і семіотика літератури, досліджує знакові системи, які виражаються у висловах, де вислів, переважно у формі реченні, стає об'єктом вивчення всередині тексту.

Семіотика аналізує знаки та знакові системи за трьома ключовими аспектами:

1. Синтактика. Досліджує внутрішні властивості системи знаків, тобто відносини між самими знаками та правила їх конструкції всередині знакової системи.
2. Семантика. Розглядає відносини між знаками та поняттями, які вони позначають, або взаємодію між внутрішнім світом людини та зовнішнім світом, що виражається через зміст знаків.
3. Прагматика. Вивчає взаємодію між знаком та користувачем, тобто відносини між знаками та тими, хто їх використовує – читачами, слухачами, письменниками тощо.

Ця тривіальна гуманітарна структура, що складалася з граматики, логіки (діалектики) та риторики, вказує на вплив середньовічної освіти на становлення семіотики. Граматика відповідає синтактиці, логіка – семантиці, а риторика – прагматиці, як частинам сучасної семіотики за їхнім об'єктом вивчення та поставленими завданнями.

Ч. Морріс вніс внесок у розподіл аспектів семіотики, а саме семантики, синтактики і прагматики. Початково вчені активно досліджували синтаксис, концентруючись на аналізі структури текстів, їх композиції та морфології. Згодом увага перейшла до семантики, де вивчалися відносини елементів (знаків) до зовнішнього світу, а також співвідношення між знаками та поняттями, створюючи так звану «мовну картину світу» [95].

В останні роки основні дослідження сфокусовані на прагматичі, що охоплює вивчення мовного і письмового вираження суб'єкта, його різних «Я», а також відносин між відправником та адресатом, мовцем і слухаючим, пишучим і читаючим, а також на вивченні словесних дій, переконань та інших аспектів.

1. Синтактика. Цей аспект вивчає об'єктивні закони структури знакових систем, описуючи правила конструювання текстів для різних класів знакових систем. Однак формалне описання синтактики поки що виконано лише частково, особливо у випадку природних мов, через їхню складність та динамічність.

Система мови служить елементарним прикладом неповноти опису, особливо в контексті системи граматичних і синтаксичних правил. Ця неповнота проявляється у великій кількості виключень, які існують у системі. Багато з цих виключень є артефактами історичного розвитку мови, де деякі несистемні слова і конструкції стають такими через постійне використання, після чого вони залишаються в системі мови, що постійно змінюється.

Наприклад.

1. Непродуктивні дієслівні типи. Деякі типи дієслів, такі як «знавать» (подібно до «пізнавати»), «ставати» (подібно до «діставати»), залишаються непродуктивними, тобто вони не поповнюються новими словами.
2. Фразеологізовані структурні схеми простої реченні. Деякі реченні, які мають ідіоматичний характер, не дотримуються стандартних

синтаксичних правил. Приклади цього включають вислови типу «Люди як люди», «Немає щоб помовчати», «Свято не в свято», «Мені не до відпочинку» та інші [102].

Опис синтактики природної мови, як у випадку української мови, залишається неповним через велику кількість винятків і специфіку природи мови. Однак можна використовувати методи мовного прогнозування для максимально повного опису, але ці методи ще не досягли повної досконалості.

Семантика є наукою, яка розглядає закони значень, а ключовим терміном у цьому контексті є поняття «значення». Для пояснення структури мовного значення часто використовується «семантичний трикутник».

У значенні слова відбивається загальне відображення певного об'єкта, що представляє собою «фрагмент» реальності. Слово вказує не на конкретний об'єкт, а на весь клас подібних об'єктів. Відомості про об'єкти та явища реальності відображаються у свідомості людини у вигляді логічних концепцій. Таким чином, значення слова пов'язане із знаком (словом) через визначене поняття.

Наприклад, слово «стілець» позначає клас реально існуючих предметів. У свідомості людини утворюється поняття про «стілець», яке охоплює всі існуючі види цього предмета. Значення слова «стілець» включає лише мінімальний набір характерних ознак, які дозволяють ідентифікувати слово та предмет, який воно позначає.

В семантичному трикутнику обов'язковими елементами є знак і поняття, тоді як денотат може бути відсутнім. Наприклад, хоча всі українські люди можуть описати Бабу Ягу та надати їй характеристику, сама Баба Яга як денотат не існує [25].

Знак може представляти собою також реченню, а поняття реченні-вислову є ключовою категорією лінгвосеміотики. Сутність речення-вислову полягає в тому, що вона виражає певну думку, а в її денотатах може бути

тільки дві категорії – «істина» або «брехня», тобто відповідність або невідповідність висловленої в реченні думки реальному стану речей.

У складних реченнях додаткова частина розглядається лише з точки зору її істинності або помилковості, тоді як основна частина залишається невизначеною. Наприклад:

1. У вислові «Міністр фінансів сказав, що цього року затверджений бездефіцитний бюджет» істинність чи помилковість розглядається тільки в контексті основної частини «Міністр фінансів сказав». Отже, відповідальність за правильність чи неправильність твердження про бездефіцитний бюджет покладається на міністра.
2. Вислів «Говорять, що цього року затверджений бездефіцитний бюджет» складно перевірити на істинність чи помилковість через відсутність конкретних даних. Денотат додаткової реченні в цьому випадку не існує, і обговорюється лише його значення (поняття), не займаючись істинністю чи помилковістю цієї частини вислову.

Є речення, в яких присутнє значення, але немає денотата, а іноді денотат навіть не може існувати, як у випадку із словами (Баба Яга).

Наприклад:

1. Відомий вислів Б. Рассела «Нинішній король Франції лисий» не є ні істинним, ні помилковим, оскільки Франція є республікою, і вона взагалі не має короля.
2. Н. Хомський вважав абсолютно абсурдною розмову «Безбарвні зелені ідеї люто сплять». Проте пізніше відомий український лінгвіст і семіотик Р.О. Якобсон показав, що навіть цій реченні можна призначити значення: безбарвні ідеї – не «виразні ідеї», зелені – «незрілі», сплять – не «працюють», а люто – можна розглядати в цьому контексті як «остаточно і агресивно» [14].

У «семантичному трикутнику» окрім відсутності денотата може виникнути неоднозначність у відповідності між знаком, поняттям і денотатом (об'єктом), що виражається у явищах омонімії, полісемії і

синонімії. Омонімія виникає, коли існують два знаки, абсолютно ідентичних за формою, кожен з яких має своє значення, і ці значення абсолютно не пов'язані між собою, так само як і відповідні поняття і денотати (ключ для замка і ключ джерело).

Розвиток багатозначності слова, або полісемії, з точки зору семантики пояснюється асиметрією між знаком і значенням. Знак і значення не завжди повністю співпадають між собою. Той самий знак «прагне володіти іншими функціями, ніж його власна», в той час як значення «прагне виражати себе іншими засобами, ніж його власний знак». Ця асиметрія пояснює природу мовних одиниць, які є стійкими у виконанні комунікативної функції, але одночасно змінюються залежно від конкретного контексту [63].

Стійкість мовних одиниць у виконанні комунікативної функції супроводжується їхньою рухливістю і зміною семантичної структури відповідно до умов конкретного контексту. Зростання кількості ситуацій, в яких використовується певна мовна одиниця, призводить до поступової, часткової зміни її семантичної структури та розширення її значень. Кожне значення також прагне виражатися у новому знаку, створюючи пересічні ряди полісемії і синонімії.

Явище синонімії в семіотиці розглядається в широкому контексті. Синоніми є двома рівнозначними, але не ідентичними виразами. Це може включати: 1) відношення до одного й того ж об'єкта (предмета); 2) відношення до одного й того ж поняття, зокрема його частини, що містить характеристичну інформацію. Згідно з першим випадком, мова йде про екстенціональну синонімію, а за другим – про інтенціональну. Наведемо приклади:

1. Слова «картина», «шедевр», «мазанина» є екстенціональними синонімами, коли вони вживаються мовцем (письменниками) для означення одного і того ж конкретного твору живопису (денотату). З іншого боку, слова «картина» і «полотно» є інтенціональними

синонімами, оскільки вони співвідносяться з одним і тим самим поняттям «картина художника».

2. Слова «абрикоса», «курага», «урюк» є екстенціональними синонімами, оскільки вони позначають плід абрикосового дерева, але при цьому співвідносяться з різними поняттями: «абрикоса» – свіжий фрукт, «курага» – «висушений, розділений на дві половинки і без кісточки абрикоса», «урюк» – «висушена цільна абрикоса з кісточкою». З іншого боку, слово «абрикоса» і вираз «плід абрикосового дерева» є інтенціональними синонімами, оскільки вони в першу чергу співвідносяться з одним поняттям – означуваням.

3. Слова, що є інтенціональними синонімами, завжди є і екстенціональними синонімами, але не навпаки. Наприклад, пари слів «бегемот» – «гіпопотам», «бортпроводниця» – «стюардеса», «художник» – «живописець» і подібні можуть розглядатися як інтенціональні, так і екстенціональні синоніми одночасно [97].

У лінгвістиці переважно вивчається інтенціональна синонімія, а екстенціональна синонімія до нещодавнього часу привертала менше уваги. Проте зараз на неї звертають більше уваги, особливо в роботах, присвячених опису різних прийомів впливу на слухача (читача) за допомогою засобів масової комунікації.

Цей зростаючий інтерес пояснюється тим, що в реченні екстенціонально синонімічні вирази, тобто вирази, що мають один і той же денотат, не завжди можуть бути замінені один одним так, щоб інформація, яку передає речення, залишалася незмінною [69].

Визначення лексичного вибору визначається політичними, естетичними та іншими переконаннями того, хто пише або говорить, і важливий для слухачів чи читачів, бо він надає конкретним реченням-висловам чітке значення.

Прагматика вивчає закони, що залежать від позиції спостерігача. Мовні основи прагматики лежать поза межами самої прагматики, а саме в

синтаксисі і семантиці мови. Можна сказати, що прагматика – це семантика мови в дії.

Для пояснення поняття прагматики часто використовується найпростіший приклад знакової системи, такий як дорожній світлофор. Ця система має три сигнали: червоний, що означає «Зупинитися!», зелений – «Можна їхати!», і жовтий – «Приготуватися до руху (або зупинці)!» Синтаксис знаків світлофора створює чотири комбінації, кожній з яких відповідає певне семантичне значення [54].

Прагматика світлофора полягає в наступному. Знакова система світлофора адресована водіям і пішоходам. Якщо водію послідовно миготить «жовтий + зелений», то для нього це означає «приготуватися до руху». В той самий час для пішохода, який дивиться на світлофор, відвернений від водія, і бачить цю саму комбінацію, вона означає «приготуватися до зупинки + зупинитися» (відповідно до його боку світлофора, де світлодіоди показують «жовтий + червоний»). Таким чином, значення кожної комбінації різне для кожного адресата (водія та пішохода). Якщо пішохід «виконав команду» світлофора і зупинився, то комунікативний акт з боку світлофора вважається успішним.

Прагматику лінгвістичного знака, а саме реченні-вислову, можна ілюструвати аналогічно. Речення-вислів є елементом комунікації, має суб'єктно-предикативну структуру (з підметом і присудком), оформлену інтонацією (синтаксис) і поєднує в собі функцію номінації (позначення предметів і явищ дійсності – семантика) та комунікативну функцію (прагматика) [14].

Суб'єктно-предикативна структура одночасно фіксує як акт номінації (позначення), так і акт комунікації, оскільки перетворює номінацію на повідомлення. Прагматика реченні-вислову стає наочною при розгляді розподілу номінативної та комунікативної функцій.

Наприклад, речення «Ви вже дуже далеко зайшли», взята зовнішнього контексту, позначає «Ви подалі відійшли в якийсь напрям, що є досить

віддаленим». У конкретних мовних ситуаціях це речення може мати різне комунікативне значення: 1) «Треба повертатися: в лісі темніє. Ви вже дуже далеко зайшли»; 2) «Ви вже дуже далеко зайшли. Я такі слова нікому не прощаю»; 3) «Ви вже дуже далеко зайшли. В цій ситуації нічого не змінити. Доведеться змиритися».

Основи прагматики мови впливають з загальної характеристики мови, яка пронизує всі її аспекти – «суб'єктивності». Прагматика, розглядаючи це, ставить широкий спектр питань:

1. У повсякденній мові – це відношення мовця до того, що і як він говорить: правдивість, об'єктивність, задумана мова, її щирість чи нещирість, адаптованість до соціального оточення і соціального становища слухача та інші аспекти;
2. Інтерпретація мови слухачем – як істинної, об'єктивної, більш чи менш щирої, або, навпаки, помилкової, сумнівної, що вводить в оману;
3. У художній мові – це відношення письменника до реальності і до того, що і як він зображує; відношення читача до тексту і, в кінці кінців, до художнього твору в цілому і інше [51].

В основі цього широкого набору питань, на думку одних вчених, лежить центр суб'єктивності мови – категорія суб'єкта, а для інших – соціальна ситуація та вплив адресата. Давайте обговоримо перші дві групи питань, які сучасна прагматика вивчає.

Роль прагматичних аспектів у вислові, які мовець може використовувати для досягнення своєї комунікативної мети, також ілюструється у ситуації багатомовності.

Щодо іншої групи питань, пов'язаних з інтерпретацією мови слухачем та його мовними очікуваннями, можна вказати, що в українській культурі вживається мінімізація біди у висловленнях різних ситуацій: «Велика справа! Не велика біда! Що за горе! Чи це горе! Це горе не горе; горе буде попереду!» і так далі. Для українськомовного слухача ці вирази мають загальне значення «Біда не так велика». Однак буквальний переклад цих

висловлювань на інші мови може призвести до інших тлумачень. Таким чином, кожен із цих виразів отримує комунікативне значення тільки в конкретному контексті, мовній ситуації та культурному середовищі, інакше вони можуть бути позбавлені комунікативного сенсу.

1.2. Формування й розвиток теорії граматичної прагматики

Лінгвістика, як і багато інших наук, виникла досить недавно. До дев'ятого століття дослідження мови, що проводилися американськими та європейськими лінгвістами, розглядалися як «суб'єктивні», «спекулятивні» і «безсистемні». Традиційні підходи до лінгвістики стали супротивувати «блумфілдській» лінгвістичній школі, яка домінувала в Сполучених Штатах після Другої світової війни, і пізніше проти неї виступила школа Хомського.

Сучасна лінгвістика переважно зосереджується на розмовній мові, і дослідження писемної мови, схоже, менш розвинене. Побудова загальної теорії граматики є основною метою сучасної лінгвістики, розглядаючи її як базову структуру всіх мов. Такий підхід виник як реакція на традиційну граматику.

Сучасна генеративна лінгвістика ідентифікує три взаємозалежні частини в граматиці будь-якої мови: синтаксис, семантику і фонологію. Окрім цього, граMATика повинна відображати вміння носія мови створювати та розуміти речення. Синтаксис, який є основним компонентом структури мови, є головною областю у трансформаційно-генеративній граматиці Хомського. Зосередимося на синтаксисі, оскільки він визначає структуру мови, де дієслово виступає ядром. Трансформаційно-генеративна граMATика виникла на фундаменті структурного підходу лінгвістики, який надавав

базовий компонент $S \Rightarrow NP+VP$. Обговоримо це, розглядаючи ключові аспекти генеративної граматики.

Франц Боас, автор вступу до посібника *Qf. American Indian Languages* висунув гіпотезу, що «кожна мова має свою унікальну граматичну структуру і що завдання лінгвіста полягає в тому, щоб виявити для кожної мови відповідні для неї категорії опису. Цей погляд можна назвати «структуралістським» [82].

Слід підкреслити, що структуралістський підхід не обмежувався Боасом. Подібні погляди висловлювали й сучасник Боаса Вільгельм фон Гумбольдт та інші з Європи. Фактично, структуралізм був «згуртуванням багатьох різних лінгвістичних шкіл двадцятого століття».

Едвард Сепір (1884-1939) і Леонард Блумфілд (1887-1949), які пішли за Боасом, були двома найбільшими і найвпливовішими постатями в американській лінгвістиці. Сепір вважав, що мова є «чисто людською» і «неінстинктивною», і її варто вивчати через її унікальність для людини та її незамінність для мислення. Його праця продовжує привертати увагу лінгвістів аж до теперішнього часу. Насправді, ставлення до мови, яке Хомський дотримувався і висловлював у більшості своїх останніх публікацій, породив Сепір.

Підхід Блумфілда полягав у тому, щоб зробити лінгвістику автономною та науковою. Ці умови означали, що будь-які дані, які не підлягали безпосередньому спостереженню або фізичному вимірюванню, повинні бути свідомо відхилені. Тому Хомський розвинув свої ідеї на основі «блумфілдської» традиції автономної та наукової лінгвістики. Вважається, що в «Мові Блумфієда» (1933) немає такої «аури невизначеності», яка спостерігається в мові Сепіра (1921) [78].

У своїй книзі «Мова» Блумфілд прийняв біхевіоризм (стимул і відповідь) як основу для лінгвістичного опису. Згідно з цією систематичною гіпотезою, вивчення семантики, очевидно, не мало прямого відношення до опису синтаксису та фонології мови. Отже, немає жодних ознак того, що ані

Блумфілд, ані його послідовники зробили позитивний внесок у вивчення семантики.

«Спроба сформулювати принципи фонологічного та синтаксичного аналізу без посилання на значення» досягла своєї кульмінації в книзі «Методи в структурній лінгвістиці» автора Зелліга Гарріса, послідовника «Блумфілда».

«Блумфілдська» школа, членом якої був Гарріс, підготувала шлях до загальних поглядів Хомського на лінгвістичну теорію, викладених у його першій книзі «Синтаксичні структури» (1957). Цією публікацією Хомський вже відійшов від позиції, яку ми побачимо пізніше, на чолі зі структуралістами щодо «процедур відкриття». Тим не менш, він продовжував стверджувати, що фонологію та синтаксис мови можна і потрібно описувати як чисто формальну систему без посилання на семантичні міркування. Мова була інструментом для вираження сенсу: можна було і бажано описати цей інструмент, принаймні в першу чергу, не спираючись на знання того, для чого він був використаний. Семантика була частиною опису використання мови; воно було вторинним і залежним від синтаксису, а також поза власне лінгвістики [29].

Таким чином, метою теоретичної лінгвістики є дати наукову відповідь на те, що таке мова. Тобто мова — це не просто набір «звичок», але вона кардинально відрізняється від спілкування тварин. Саме здатність людини до мови, поряд з іншими причинами, відрізняє її від тварин. Те, що мова відіграє важливу роль у всіх аспектах людської діяльності, цілком очевидний. Тобто жодне спілкування, навіть найпростіше, не було б можливим без мови. Джон Лайонс інтерпретує Хомського так: «Структура мови визначається структурою людського розуму і що універсальність певних властивостей, характерних для мови, є свідченням того, що принаймні ця частина людської природи є спільною для всіх представників виду, незалежно від того, їхньої раси чи класу та їхніх безсумнівних відмінностей в інтелекті, особистості та фізичних характеристиках» [25].

Як сказав Рональд Лангакер: «Генеративна граматики дуже відповідає сучасним поглядам на філософію науки, а також ідеям традиційних граматикив. Воно являє собою і революцію в граматичному мисленні, і підтвердження достовірності структурних уявлень про мову, які накопичувалися протягом багатьох століть» [25].

Реченні Хомського в його останніх публікаціях показують, що всі мови мають деякі загальні принципи. Форма граматиких правил є природною, передається від батьків до дітей. Кожна шестирічна дитина або молодше знає граматику своєї мови. Це включає термін Хомського щодо поняття «компетенція», з якого розвинулась теорія трансформаційно-генеративної граматики для систематичного опису та пояснення структури людської мови.

Тоді граматики мови має бути описом внутрішньої компетенції ідеального мовця-слухача. Якщо грануляр є цілком явним, ми можемо (дещо надмірно) назвати його генеративною граматикою [27].

Генеративна граматики має на меті описати компетенцію мовця за допомогою системи правил, які можуть генерувати невизначену і велику кількість речень. Хомський проаналізував цю систему правил, як ми бачили, на три основні компоненти — синтаксичний, фонологічний і семантичний — . твірний грануарний [27].

Синтаксичний компонент має два аспекти: «глибинну структуру» та «поверхневу структуру», які є предметом уваги цієї статті. Глибинна структура, абстрактна і внутрішня структура речень визначає смислове тлумачення; тоді як структура поверхні, зовнішня структура висловлювань, визначає фонетичну форму речень. Усі уявлення та уявлення людей засновані на поверхневій структурі, яка вкорінена в глибинній структурі висловлювань. Правила, які виражають відношення глибинної і поверхневої структури в реченнях, називаються граматикиними трансформаціями; звідси термін Хомського трансформаційно-генеративна граматики.

Основний компонент складається з простого речення (S), яке поєднує підмет або іменникову фразу (NP) з присудком або дієсловом (VP). Формула

S---;... NP+VP складає глибинну структуру або перший шаблон ядра (просто активне декларативне речення), на якому будується система англійських речень. Це правило передбачає, що ми повинні починати з форми s, і каже нам замінити його форматами NP+VP.

Шаблони ядра лежать в основі системи речень, створених рекурсивністю правил трансформації, з яких створюється невизначена кількість поверхневих структур, кінцевих рядків або зовнішніх висловлювань. Базовий і трансформаційний компоненти становлять «машину для генерації речень англійською мовою та призначення їм структури». Поняття такої граматики полягає в тому, що вона повинна створювати невизначену кількість речень автоматично, більшість з яких носій мови ніколи раніше не чув [11].

Трансформаційно-генеративні правила не застосовуються до поверхневих структур, а скоріше вони застосовуються до абстрактних базових структур. Загалом кажучи, поверхневі структури є продуктами сприйняття та концепцій носія мови, які символізуються як розмовні висловлювання.

Трансформаційні пристрої перетворюють одну структуру речення в іншу, виконуючи різні операції над складовими, що утворюють ці структури. Дієслово з усіх складових у реченні функціонує як ядро в глибинній структурі, з якої обробляються різні поверхневі висловлювання. Він має певний вид або ступінь конкретного чи абстрактного руху як граматичну одиницю, концептуалізовану традиційними граматистами. Таке визначення базувалося на поверхневій структурі висловлювань, яка ґрунтується як на синтаксисі, так і на семантиці. Проте дієслово в сучасній лінгвістиці має дещо те саме старе визначення наказового підходу, як певну форму чи ступінь конкретного чи абстрактного руху, але воно функціонує як ядро речення в конкретній основі глибинної структури висловлювань, з якого функція передається в покоління ~f. висловлювання до його остаточної форми, виробництва структури поверхні. Речення англійською мовою не має

жодного значення для будь-якого мовця чи слухача, якщо воно не вимовлено з дієсловом, яке функціонує як ядро цього речення.

Будь-яка мова використовує три елементарні процеси трансформації: приєднання, заміну та видалення. Англійською мовою речення «He can't leave us» можна перетворити на «He can't leave us»; речення «Мені важко зосередитися на обчисленні» можна замінити на «Мені важко зосередитися на обчисленні»; і, нарешті, конструкція «Документи відмовилися повідомити про суд, тому що боялися повідомити про суд» стає «Документи відмовилися повідомляти про судові засідання, тому що боялися» в результаті видалення ідентичного дієслова. Усі дієслівні фрази в глибинних структурах висловлювань видаляються, коли вони з'являються в поверхневих структурах з ідентичними дієслівними фразами [35].

Будь-яка глибока структура в англійській мові містить складові, які функціонують як лексичні одиниці, кожна з яких має особливі особливості. Ці ознаки є семантичними репрезентаціями кожного лексичного запису в лексиконі як такого:

Turtle: Turtle (+N)· (+Conunon) (+Concrete) (+Animate)· (-Human) (+Count)

Kick: Kick (+VP) (+V) (+Action)

Ці ознаки можуть функціонувати в поверхневих структурах, але вони підлягають приєднанням, замінним операціям і перетворенню видалення. . .

Знання розділу англійської мови можна використовувати правильно та ефективно, використовуючи наступне. чотири навички, запропоновані l;inguists: Знання цих навичок, у свою чергу, забезпечує мовцеві граматичну інформацію, необхідну йому для розуміння та створення (або створення) речень англійської мови.

1. Здатність розрізняти граматичні та негранулярні рядки потенційно нескінченного набору висловлювань.

2. Можливість інтерпретувати певні граматичні рядки, навіть якщо елементи інтерпретації можуть не бути фізично присутніми в рядку.

3. Здатність сприймати неоднозначність у гранулярному рядку.

4. Здатність сприймати, коли дві або більше одиниці є синонімами [37].

Оскільки мова в основному складається з сукупності речень, використання мовцем особливих навичок у розмові та розумінні власної мови є досить чудовим. Хоча запропоновані лінгвістичні навички здаються очевидними, вони ніколи не були пояснені до нікого повністю. Однак вони відображають «аспекти інтелектуальних здібностей, якими ми володіємо завдяки тому, що ми люди». Спроби пояснити ці навички відіграють важливу роль у тому, що робить нас людьми. Люди можуть бути в змозі використовувати, виробляти (або генерувати) і розуміти людську мову за допомогою граматики, якою вони вже володіють. Так вважає лінгвіст Девід Райбель [63]

Трансформаційна граMATика, безсумнівно, є одним з найбільш енергійних і захоплюючих рухів у лінгвістиці. Про плідність трансформаційного підходу свідчить важливий внесок, який він зробив у наше розуміння мови, а також уявлення про окремі мови.

Трансформаційна граMATика ставить теоретичні та описові питання, принципово відмінні від тих, які раніше задавали традиційні або структурні граматики. Зокрема, трансформаційна граMATика має справу зі специфікацією загальної лінгвістичної теорії, з якої випливають основні мови окремих мов.

З прогресу трансформаційно-генеративної граматики виявляється, що ця граMATика радикально відрізняється від традиційної граматики за своєю концепцією структури та від структурного підходу в концепції генеративної. Також; Трансформації часто забезпечують найбільш загальний, а також найбільш інтуїтивно зрозумілий спосіб врахування багатьох конструкцій речень. Завдяки трансформаціям граMATика досягає більшої загальності – одне правило може врахувати багато конструкцій [46].

Англійська мова має як глибинну, так і поверхневу структуру. Глибинна структура речення — це абстрактний об'єкт, який передає значення речення з дієсловом у центрі та містить всю інформацію, що має

значення для його правильного смислового тлумачення. Поверхнева структура надає форму речення, як воно використовується в усному чи письмовому спілкуванні. Трансформації пов'язують складові як глибинної, так і поверхневої структур один з одним, не впливаючи на їх значення. У процесі трансформацій утворюються різного роду структури речень — розповідні, заперечні, питальні тощо.

1.3. Граматика оцінки в структурі граматичної прагматики.

Морфологія оцінки

Порівняльні дослідження в лінгвістиці володіють багатовіковою історією, і метод зіставлення є загальнонауковим, використовуваним разом із логічним аналізом, узагальненням, описом та іншими методами. Хоча XIII століття вважається періодом розквіту порівняльного мовознавства, методика порівняльно-зіставного, або контрастивного аналізу залишається ключовою в лінгвістичних дослідженнях як у XX, так і в XXI століттях.

Контрастивна граматики визнана основним принципом в навчанні іноземним мовам, роблячи підручники з цього предмету надзвичайно важливими. Термін «зіставна» (контрастивна або конфронтативна) лінгвістика інтерпретується різнобічно в науці, охоплюючи лінгвістичний напрям, що вивчає дві або більше мови для порівняння їхніх структур і виявлення відмінностей на тлі подібностей [25]. Це розвинена наука зі своїми цілями, завданнями та методами аналізу.

Порівняльний (порівняльно-історичний) напрям мовознавства має глибокі корені; його методологія, об'єкт, предмет та метамова були обґрунтовані ще в XIX столітті видатними лінгвістами, такими як Франц Бопп, Рasmus Раск, Якоб Гримм і Олександр Востоков. Цей напрямок вивчає мови в діячності, зосереджуючись, переважно, на індоєвропейських мовах і враховуючи генетичне походження мов; основна увага приділяється

вивченню мов, які мають родинне споріднення, насамперед близькоспорідненим мовам.

Напрямок порівняльного мовознавства, який включає в себе зіставний та типологічний підходи, є відносно молодим, нараховуючи приблизно чотири десятки років існування. Цей підхід акцентує на дослідженні мов, переважно в синхронному вимірі, з урахуванням неспоріднених мов або тих, які мають віддалене споріднення.

Контрастивна лінгвістика виникла в середині ХХ століття, особливо в англомовних країнах. Початком цієї науки вважається виходження монографії Роберта Ладо «Linguistic across cultures» та досліджень Шарля Баллі, який висвітлював важливість навчання німецької мови в франкомовному середовищі. Всі граматики вивченої другої мови та багато граматик рідної мови формулювалися з використанням методик порівняння, будь то свідомого чи несвідомого, з іншою мовою – рідною у першому випадку або більш престижною культурною мовою – у другому [100].

Дослідники вважають, що граматики епохи Відродження в Європі, як перші граматики сучасних мов, формувалися порівнянням з грецькою або латинською мовами. Сучасний лінгвіст, описуючи іноземну мову чи діалект, завжди використовує звичайну схему порівняння з рідною мовою або іншою, яку він несвідомо чи свідомо співставляє з фактами нової мови, фільтруючи їх через звичайні концепції, закріплені в його свідомості. Важливо відзначити, що мовна свідомість представляє собою форму свідомості, яка включає знання, почуття, оцінки і настанови стосовно мови та мовної діяльності, що визначається як «небайдуже ставлення до мови».

Контрастивна лінгвістика, як самостійна наука, сформувалася у середині ХХ століття, основними витоками якої є монографія Роберта Ладо «Linguistic across cultures» [100] і дослідження Шарля Баллі [83], який розглядав необхідність викладання німецької мови у франкомовній аудиторії. Контрастивна граMATика, як частина контрастивної лінгвістики, спрямована на визначення спільних та різнорідних, домінантних та рецесивних

особливостей граматичної структури порівнюваних мов, а також встановлення їх структурних типів. Кількість мов, що порівнюються, може бути будь-якою, і контрастивні дослідження можуть охоплювати різні мовні явища, включаючи фонетичні / фонологічні, морфологічні, лексичні чи синтаксичні аспекти [Гладуш & Павлюк, 2019].

Погляд на контрастивну граматику, як визначено в «Encyclopedia of Hebrew Language and Linguistics», підкреслює, що ця галузь вивчає синхронний аналіз схожостей та відмінностей між двома чи більше мовами [99]. Актуальні дослідження у сфері контрастивної лінгвістики відрізняються не лише різноманіттям поглядів на цілі та спрямування, але і різноманітністю методологій. Однією з важливих галузей досліджень стала граматику оцінки, що вивчається у контексті порівняльного аналізу [Ковтун, 2020].

У термінологічних словниках Анатолія Загнітка зазначається, що назви «зіставна лінгвістика», «порівняльна лінгвістика» і «конфронтаційна лінгвістика» використовуються як синоніми для терміну «контрастивна лінгвістика» [24; 25]. Це спостерігається і в роботі Л. Кадомцевої, яка розглядає контрастивну граматику як складник контрастивної лінгвістики, вказуючи, що об'єктом дослідження є граматичні структури двох порівнюваних мов. Дослідниця чітко відмежовує контрастивну лінгвістику від порівняльно-історичної, типологічної та ареальної лінгвістики, навіть якщо всі ці галузі використовують порівняльні та зіставні методи [32].

Сучасні дослідження в галузі граматики оцінки висвітлюють різноманітність підходів та ідей щодо трансформаційної граматики та глибинних та поверхневих структур. Особливу увагу приділяють аспектам лінгвоаксіології, розвиваючи новий напрям – контрастивну граматику оцінки. Дослідження граматики оцінки ставлять за мету вивчення системи граматичних засобів вираження оцінних значень, зокрема їхніх прагматичних характеристик [37].

В західній лінгвістичній традиції існують фрагментарні праці з лінгвоаксіології та граматики оцінки, проте фундаментальні монографічні

дослідження щодо цього питання відсутні, на відміну від східнослов'янського мовознавства [34]. Virізняється потреба в розвитку нового напрямку – контрастивної граматики оцінки, яка дозволить глибше дослідження проблеми, розуміння внутрішньої суті мови та повне визначення термінологійного поля метамови оцінки.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ I

Грамматика оцінки та методологічні засади граматичної прагматики представляють значущі аспекти для сучасного лінгвістичного дослідження. Здійснення дискусії стосовно контрастивної граматики оцінки підтверджує росте інтересу до вивчення граматичних засобів вираження оцінки в різних мовах та їх порівняння.

Використані методологічні підходи до вивчення граматики оцінки включають трансформаційну граматику, глибинні та поверхневі структури, а також лінгвоаксіологію. Контрастивна грамматика оцінки розглядається як важливий напрямок, що дозволяє порівнювати граматичні засоби вираження оцінки в різних мовах.

Виокремлення граматики оцінки як окремого напрямку в лінгвістичних дослідженнях свідчить про збільшення уваги до проблем вираження оцінки в мові та її важливості для комунікації. Напрямок контрастивних досліджень граматики оцінки може допомогти в більш глибокому розумінні особливостей кожної мови та їх взаємозв'язку.

РОЗДІЛ II. СТАТУС ДІЄСЛОВА В УКРАЇНСЬКОМУ МОВОЗНАВСТВІ: ОСНОВНІ ГРАМАТИЧНІ КАТЕГОРІЇ

Дієслово – центральна частина мови, яка як основний клас знакових слів найбільш чітко протиставляє іменник – клас слова на позначення предметів, а також інші класи знакових слів – прикметники, числа, прислівники. Центральна позиція обумовлена семантичними функціями, морфологічними категоріями та синтаксичним використанням. У семантично елементарному реченні активну організаційну роль відіграють дієслівні присудки [3, с. 217].

На думку О. Безпояско, К. Городенської, В. Русанівського, дієслово — частина мови, призначення якої — бути носієм динамічної ознаки, семантичні компоненти якої передаються досить розгалуженою системою граматичної категорії та їх матеріальні вирази – граматичні форми [14].

Традиційна граматики характеризує дієслово, як і інші частини мови, за чотирма ознаками (категоріальне значення, морфологічні категорії, синтаксичні властивості, характер суфіксів), тому кожне з цих визначень є науково неповним, оскільки характеризує дієслово лише двома-трьома ознаками. Найповнішими В. Горпинич вважає визначення М. Жовтобрюха та О. Тихонова, оскільки вони повною мірою характеризують істотні ознаки дієслова як частини мови. У свою чергу, він пропонує своє визначення: «Дієслово – частина мови, що означає категоріальне значення процесу, виражене в термінах виду, стану, способу, часу, функціонує в реченні переважно як присудок і має свої суфікси» [15].

За І. Вихованцем, дієслово є центральним класом знакових слів, які виражають дії, процеси та стани, виступають організаційним ядром елементарних простих речень, мають активну й широку валентність, найбільший набір морфологічних категорій та виконують основні

формально- синтаксичні функції в реченні – присудок і головний член простого речення [8].

О. Безпояско, К. Городенська, В. Русанівський припускають, що дієслово - найскладніша частина мови, оскільки його вихідна парадигма включає п'ять докатегорійних дієслівних утворень. По-перше, це інфінітивне дієслово (*verbumfinitum*), основною семантичною ознакою якого є матеріально виражений зв'язок дії з її виконавцем чи реципієнтом – реальним чи гіпотетичним. Цей зв'язок експлуатується категорією особистість / безособовість: особистість – це безпосередній зв'язок з виконавцем, безособовість – непрямий або гіпотетичний зв'язок. По-друге, це прикметник, який передає ознаку, що виникає в результаті дії чи процесу. Прикметник не має прямого відношення до виконавця, тому не розкриває категорію особистості / безособовості, але може використовуватися в особових дієслівних парадигмах (роль індикатора особистості в таких випадках бере на себе допоміжне дієслово). По-третє, це дієприслівник – засіб додаткової характеристики дії чи певного стану шляхом посилення на іншу динамічну ознаку, зв'язок прислівника з категорією особистості/безособовості відбувається через інфінітив дієслова, до якого він належить. По-четверте, це неозначена форма (інфінітив) Здається, що вона є джерелом для всіх дієслівних утворів і форм, оскільки охоплюється найменшими дієслівними категоріями – лише особистість / безособовість, аспектність і швидкоплинність / неперехідність. П'ятим утворенням у співвідношенні з прикметником, але категорично відмінним від нього, є форма присудка на -но, -то, за допомогою якої утворюються безособові форми з нейтралізованою пасивністю [2].

В. Горпинич зазначає, що залежно від набору морфологічних категорій, які виражають значення процесу, усі дієслова поділяються на фінитивні (*verbumfinitum*, у шкільній граматиці — особові форми дієслів) дієслова та нефінитивні, або вербоїдні та (вербум + суфікс). – оід- із семантичним).подібності) [15].

У кінцевих дієсловах граматичне значення процесу дії виражається категоріями стану дії (пасивний, активний), способу дії (дійсний, умовний, наказовий), типу дії (досконалий, недосконалий), часу дії. (теперішнє, минуле, майбутнє), особа. Вони мають такі форми: активний і пасивний стан; дійсний, умовний та обов'язковий спосіб; доконаного і недоконаного виду, теперішнього, минулого і майбутнього часу.

Фінітивні дієслова змінюються за особами, числами (однини, множини) та родами (у минулому часі).

Інфінітивні дієслова або вербоїди включають інфінітивні, непередикативні, безособові форми:

- інфінітив (неозначена форма дієслова), який називає дію і має категорії типу (доконаного і недоконаного: прийти; піти), станів (активний і пасивний: прочитати; прочитати), швидкоплинності та нестійності: побудувати, спати.

- прикметник, що має дієслівні категорії часу (теперішній і минулий) (співаючий; нудний), типи (доконаний і недоконаний: викопаний; робочий), станів (активний і пасивний: гойдається; хитається) та категорії прикметників роду, числа, відмінка. Дієприкметник не має дієслівних категорій способу (істинного, умовного та наказового) та особи;

- дієприслівник, що має форми доконаного та недоконаного виду (читання / читання), активного та пасивного стану (розмахування / розмахування), дієприслівникової ознаки неозначеності (ходіння).

Прислівник не має дієслівних категорій часу, способу дії та особи;

- безособові дієслівні форми на -но, -то (принесли, принесли, склали; побили, убили, накрили).

Усі форми дієслова (особова форма, інфінітив, дієприкметник, дієприслівник, форми на -но, -то) разом утворюють дієслівну парадигму, кожен член якої має спільну (тотожну) лексичну сімку (загальна лексична семантика) та спільну й різну граматичну сім (різні граматичні). вираз [8, с. 159-161].

Дієслово має найбільшу кількість граматичних категорій порівняно з іншими частинами мови. До них, за М. Жовтобрюхом, належать сім: вид, стан, спосіб, час, особа, число, минущість / непостійність; за В. Русановським – одинадцять: категорії особистості / безособовість, особа, час, спосіб, минущість / непостійність, стан (активний / пасивний), аспектуальність (обмежена / необмежена дія), вид, спосіб дієслівної дії, число, рід [22].

Залежно від зв'язку із семантикою дієслова та на основі непохідного / похідного І. Вихованець поділяє категорії на власні та неправильні дієслова. Власні дієслівні категорії — це семантично вмотивовані граматичні категорії, які мають підґрунтя з точки зору лінгвістичної онтології, формуються в дієслові й найбільш повно відображають його семантико-граматичну природу. Це включає часові категорії, методи та типи. Однак вони нерівні. Час і метод є центральними для власних категорій дієслів. Вид є більш периферійною категорією по відношенню до них.

Неправильно-дієслівні категорії — це граматичні категорії, які не пов'язані із семантикою дієслова, і які є результатом його функціонального зв'язку з іменником. Сюди входять категорії особи, числа та статі [7].

В українському мовознавстві останнім часом переглядається статус категорії перехідності/неперехідності та стану дієслів на тлі функціонування трьох граматичних підсистем – синтаксичного, морфологічного та твірного слова. Їх відносять до міжрівневих категорій, оскільки об'єднують властивості всіх трьох згаданих граматичних підсистем, тобто відносяться до власних синтаксичних, власних морфологічних і власних творчих категорій. Виходячи з цього, І. Вихованець кваліфікує ці категорії як морфологічно-словотвірні-синтаксичні [7].

Категорія валентності серед дієслівних категорій була виділена відносно недавно. Його поява в українському мовознавстві пов'язана з іменами І. Вихованця, А. Загнітка, К. Городенської, Н. Іваницької та ін. У сучасному мовознавстві існують суттєві відмінності в характеристиці валентності як мовного явища. Деякі лінгвісти описують валентність як

властивість значення самого слова, вважаючи її здатністю слова поєднуватися з певними семантичними класами слів. Інтерпретація валентності як синтаксичної категорії зводиться до ймовірності появи після позначеного слова певної частини мови, чітко визначеної за граматичною формою, що пояснюється певною кількістю відкритих позицій. Численні лінгвісти впевнені в прямому зв'язку між валентністю та граматиною лексики, а тому, на їхню думку, валентність є точкою перетину синтаксису та лексичної семантики [28, с. 20]. Існує погляд на валентність як на синтаксичну силу, що міститься в лексичному значенні слова, тобто здатність слова приєднуватися до категорично визначеного повноцінного слова. Такий підхід дає можливість розглядати валентність як семантико-граматичну категорію.

Незважаючи на різні трактування валентності, незмінним залишається її істотний, фундаментальний критерій – наявність залежності між елементами певної структури, реалізованої відповідними зв'язками [13, с. 100-101].

Особливу увагу лінгвісти приділяють валентності дієслів, що пояснюється найскладнішими і різноманітними сполучними ознаками слів цієї частини мови по відношенню до інших. А. Загнітко піддає поглибленому аналізу категорію валентності з точки зору взаємодії традиційної та сучасної теорій дослідження дієслова, інтерпретуючи її як міжрівневу граматичну категорію дієслова, статус і категоріальні значення якої об'єктивовані насамперед у реченні. парадигма. , що залежить від семантичної структури лексеми [23, с. 268]. В. Калько, розглядаючи проблему валентності, зазначає, що дієслова — це класи слів, які самі по собі дають відчуття неповноти висловлювань і вимагають заповнення висловлювань. Тому дієслівні лексеми не лише «уможливають наповнення своїм змістом семантичних» заголовків, а й визначають їх формальний виклад, передбачаючи відповідні місця в структурі речення для об'єктів-учасників ситуації (актантів), визначаючи їх кількість і роль» [33] І. Вихованець називає її валентність

семантико-синтаксичною, оскільки слова про властивості (як єдиних носіїв валентності) вимагають певних «контекстуальних партнерів» з іншими семантичними ознаками [6].

М. Івченко наголошує, що врахування параметрів валентності дієслова не лише забезпечує проникнення в глибинну сутність цієї частини мови, а й дає можливість по-новому тлумачити структуру словосполучень і речень стосовно їх формально-граматичної, семантико- синтаксичного, власне-семантичного та функціонального характеру [30].

Таким чином, дієслово – центральна частина мови, яка має найбільшу кількість граматичних категорій. Серед них вчені розрізняють власні і неправильні дієслова. До першої входять категорії часу, способів, типів, до другої – категорії особи, числа і роду. Зовсім недавно була виділена категорія валентності – здатність зв'язувати і контролювати слова. Чим відрізняються одно-, дво-, три- і т. д. валентні дієслова. Категорії стану та перехідності/неминущості віднесені до морфологічно-словотвірної синтаксичних.

М. Жовтобрюх виокремлює сім граматичних категорій: вид, стан, спосіб, час, особа, число, минуцність / непостійність; В. Русанівського – одинадцять: категорії особистості / безособовості, особи, часу, методу, швидкоплинності / непостійності, стану (активний / пасивний), аспектуальності (обмежена / необмежена дія), вид, спосіб дієслівної дії, число, рід.

Дієслово є найскладнішою частиною мови, оскільки його вихідну парадигму утворюють п'ять докатегорійних утворень. Це кінцеві та інфінітивні дієслова. До першої групи входять особові форми дієслів, до другої групи – інфінітив (неозначена форма дієслів), дієприкметникові, дієприслівникові та безособові форми дієслова на -но, -то. Українські дієслова мають розгалужену систему словоформ.

2.1. Граматична категорія виду в українській мові

Уявлення про вид як бінарну опозицію виникає наприкінці ХІХ століття, але стає системною теорією лише на початку. Разом із цим виникає потреба у розширенні термінології для висвітлення явищ, які виходять за рамки видової категорії. О. О. Потебня вперше в українському мовознавстві висунув це питання, вказуючи, що під видом слід розуміти дві різні категорії: доконаність і недоконаність з одного боку, і ступені тривалості з іншого [59]. Він відділив семантичні нашарування, зумовлені префіксами та суфіксами, які впливають на денотативне значення дієслова, від категорій доконаності/недоконаності.

Термін «Aktionsart,» запропонований шведським славістом З. Агрелем, визначає словотворчі значення, передавані дієслівними префіксами. Українська лінгвістика прийняла термін «способи дієслівної дії» або «роди дієслівної дії» для опису лексико-словотвірних груп дієслів, що відображають характер дії в часі. В.М.Русанівський відзначає, що, відмінно від видових пар, дієслова, які порівнюються за СДД, є різними лексемами, об'єднаними в семантичні групи, і не стають граматичними категоріями [60]. Способи дієслівної дії, за визначенням О. Ковтун, відносяться до семантико-граматичних або лексико-граматичних категорій [35].

У сфері способів дієслівної дії відсутня структура, що характерна для граматичних категорій, таких як парадигматичні ряди граматичних форм і їх функціональне розмежування. Способи дієслівної дії взаємодіють з іншими лінгвістичними угрупованнями, такими як збірні, речовинні, конкретні та абстрактні іменники, зворотні та безособові дієслова і так далі. Належність дієслова до корелятивної пари є однією з ключових проблем мовознавства.

Теоретично можна розрізняти між видовим і лексичним протиставленням. Видове протиставлення традиційно визначається ознаками локалізованості / нелокалізованості дії в часі та цілісності / нецілісності дії, хоча існують дискусії серед граматистів щодо цього питання. Наприклад, М. І. Калько, приймаючи точку зору Н. С. Авілової, вважає, що в основу видової

корелятивної пари слід покласти ознаку досягнення / не досягнення межі дії, яка є більш вичерпною інтерпретацією семантики виду: будь-яке досягнення межі певною дією дає підстави визнати її цілісною [33].

Всі інші розбіжності між однокореновими дієсловами доконаного та недоконаного виду відображають сферу лексичних значень, до якої входять значення префіксальних, префіксально-постфіксальних, префіксально-суфіксально-постфіксальних одиниць, що передають різні способи дієслівної дії. Доконаний вид (ДВ) фокусує увагу на одному моменті дії, вказуючи на ретроспективну (зробити, побудувати) або проспективну (зашуміти, заходити) точку відліку. З іншого боку, недоконаний вид (НВ) представляє дію синхронно з точкою відліку, виражаючи процесуальні аспекти (робити, будувати, шуміти, ходити).

Для визначення видової корелятивності застосовують критерій Ю.С.Маслова, враховуючи можливість вираження дієсловами НВ подійного значення. Дієслова ДВ завжди вказують на подійне значення, що включає перехід у новий стан (наприклад, «читала» – «прочитала»). З іншого боку, дієслова НВ можуть виражати стан, процес або подію. Видова співвідносність виявляється, коли дієслово НВ, у процесі реалізації повторюваних подій і в контексті *praesens historicum*, замінює дієслово ДВ, не порушуючи при цьому сенсу повідомленого. Наприклад: «Він написав листівку знайомому й відніс її на пошту» може бути замінено на «Він пише листівку знайомому й відносить її на пошту» або «Щоразу перед святами він пише листівку знайомому й відносить її на пошту».

Значущу роль у розкритті семантики виду та аспектуальних значень дієслів, віднесених до СДД, відіграє лексико-граматична категорія граничності / неграничності. Граматичне протиставлення між доконаним та недоконаним видом розвивається на основі цієї опозиції. У випадку дієслів, які становлять основну частину видових пар, концепція граничності реалізується через ідею результативності. Дієслова доконаного виду виражають досягнення конкретного результату, тоді як недоконані вказують

на спрямованість до результату, нерезультативність тощо. В загальному розумінні границя (межа) дії обмежує її тривалість в часі [4].

категоріальний видовий зміст у більшості випадків асоціюється із часовою кінцевою границею. Досягнення цієї границі визначає значення результату, що виявляється в якісно новому стані актантів дії (наприклад, «побудувати будинок», «скласти екзамен») або початковій фазі (наприклад, «зашуміти», «заклопотатися»).

Механізм інтерпретації видової семантики дієслів доконаного виду може активувати межі не лише всієї дії, але й окремих її етапів, що визначаються характером об'єкта (наприклад, «Він прочитав сорок п'ять сторінок і продовжує читати далі»), перебігом часу реалізації дії (наприклад, «Вона пропрацювала три років у кав'ярні та продовжує працювати там зараз»). Таким чином, межа визначає не лише тривалість, але й спосіб представлення дії. Зовнішня границя не встановлює залежності часової тривалості дії від самої дії, але зумовлюється зовнішніми чинниками, такими як час перебігу дії, нова дія, причини припинення виконання дії або вплив навколишніх факторів, що викликають зміни в процесі її реалізації.

Внутрішня границя, яка вказує на граничність перебігу дії, визначається напрямом семантики дієслова. Різновиди внутрішньої границі включають реальну межу, що представлена доконаним видом (наголошує на досягненні результату у виконанні дії), та потенційну межу, яка репрезентована недоконаним видом (вказує на спрямованість дії на досягнення передбачуваного результату). Реальна межа має чітке граматичне відображення у вигляді категоріального значення доконаного виду.

Опозиція граничності / неграничності охоплює весь спектр дієслів у мовному арсеналі і є універсальною для всіх мов, бо віддзеркалює інтерпретацію двох типів дієслівних фактів. Деякі дієслова вказують на досягнення заданої межі (хоча б у перспективі), завершуючи дію, тоді як інші позначають дії, які можуть тривати нескінченно, не маючи у своїй семантиці вказівок на межі реалізації. Обмеження тривалості такої дії можливе лише за

умови її переривання іншою дією або зовнішніми обставинами. Ці закономірності також стосуються похідних від таких основ – дієслів різних типів. Концепція межі реалізується і в системі словотвору українського дієслова в ряді продуктивних дериваційних моделей зі значенням фазовості, кількісно-граничних характеристик, інтенсивності у вияві дії (наприклад, «просидіти», «достоятися», «загулятися», «побігати») та наслідків, зумовлених ними. Такі дієслова доконаного виду можуть вживатися з обставинами, що вказують на тривалість у вияві дії (наприклад, «довго», «три години», «із ранку до ночі»), тому вони співвідносяться зі значеннєвими характеристиками недоконаного виду і становлять периферію дієслів доконаного виду [41].

Важливо враховувати, що граматичні значення відрізняються своєю систематичністю, тоді як лексичні значення виражаються залежно від конкретного макроконтексту. Способи дієслівної дії, що передають об'єктивний хід подій та логіко-процесуальні аспекти, виявляють спільні риси з граматичною категорією виду семантично. З погляду семантики вид і способи дії тісно пов'язані та фактично лежать в одній сфері значень: обидва, вид і способи дії, відображають певні особливості у виконанні дії або в способах її вираження (інтерпретації) мовцем [9].

Наприклад, категоріальне значення доконаного виду має різні варіанти вираження в залежності від способу дії: дієслова з дистрибутивним способом передають складний цілісний факт, який інтерпретується як єдине явище, що складається з однотипних актів дії, розповсюджених на групу об'єктів або реалізованих кількома суб'єктами (наприклад, «повиносити», «поприсідати», «позаходити», «попереставляти»). У значенні цілісності акцентується ознака комплексності та об'єднання елементів дії. Одноактні дієслова передбачають, що дія неможливо розділити на окремі частини в процесі її виконання (наприклад, «стукнути», «гримнути», «вкусити»). Отже, змістовний аспект категорії виду та способів дії взаємодіє і взаємопоеднується. Розрізнення між способами дії та видом дієслова базується на їхніх функціональних

характеристиках та граматичних властивостях. Використання різних способів дії репрезентує різноманітні дії за своїм змістом, і заміна одного розряду способу дії на інший призводить до зміни самої дії, наприклад, «надивитися» (гранично-кількісний) і «задивитися» (надмірнотривалий), «поподивитися» (дистрибутивний).

Отже, різноманітні семантичні характеристики, які формують значення конкретного семантико-дієслівного діапазону, такі як інтенсивність, результативність, кумулятивність, ітеративність, дистрибутивність, кратність і інші, впливають на граматичну семантику виду. У межах конкретного СДД можна виділити групи однорідних дієслів, таких як непарні дієслова доконаного виду (*perfectiva tantum*) та непарні дієслова недоконаного виду (*imperfectiva tantum*). Додатково, в рамках СДД можна виділити дієслова, які є співвідносними за видом, а також ті, які не є співвідносними за видом.

Непарні дієслова *imperfectiva tantum* визначаються семантичними характеристиками, оскільки вони не виражають подійне значення і, отже, не можуть утворювати видові пари. Ці дієслова охоплюють широкий спектр семантичних характеристик, таких як стани, властивості, різноманітні неграничні процеси. Серед них можна виділити дієслова, що передають зневагу та огиду (гидувати, гордувати), ітеративні дієслова пересування та переміщення (літати, ходити, возити, тягати), а також дієслова, що описують фізичний стан (лихоманити, морозити, температурити, голодувати, боятися), мовлення (розмовляти, говорити, кричати, перемовлятися), мислення (мріяти, філософствувати, думати), спостереження (дивитися, шпигувати, стежити), розташування в просторі (лежати, стояти, сидіти), дієслова буття (бути, жити, існувати, числитися, знати), а також ті, що передають емоційний стан суб'єкта (нервувати, сумувати, веселитися), чуттєве задоволення (ніжитися, насолоджуватися, цілуватися, блаженствувати), або діяльність суб'єкта (учителювати, керувати, господарювати) і так далі [45].

Дієсловам доконаного виду (*perfectiva tantum* СДД), які вказують на різні аспекти, такі як результат інтенсивної дії (розкричатися, розшвендітися,

рознервуватися), повнота виконуваної дії (надуматися, наплакатися, насумуватися), або охоплення результативною дією кількох об'єктів чи виконання дії кількома суб'єктами (повідчиняти, позаносити, повставати), а також дієсловом з фазовими характеристиками (відшуміти, заплакати, покивати, простріляти) властива неможливість утворення корелятивних видових пар. Це впливає з відсутності недоконаного виду для вираження відповідного смислу [108].

Одновидовість є характерною тільки для дієслів із префіксальними формантами кількісно-часового значення. В межах дієслів із префіксами просторового значення не спостерігається одновидовості, оскільки такі лексеми обов'язково поєднують у собі значення обох видів [68]. Отже, аспектуальні категорії виду, граничності/неграничності і семантико-дієслівні діапазони базуються на спільній семантичній основі, яка обумовлює їх взаємодію. Ця характеристика полягає в ознаці обмеженості або необмеженості у вияві або реалізації дії. У семантичній опозиції граничності/неграничності ця ознака виявляється в значенні спрямованості/неспрямованості дії на досягнення межі в її реалізації. У граматичній категорії виду ця ознака проявляється в значенні цілісності/нецілісності дії щодо моменту її виконання (ознака обмеженості/необмеженості вказує на процес розгортання дії на часовому проміжку) [47].

Лексико-граматична категорія способів розвитку акціональних дій у групах дієслів визначається обмеженістю або необмеженістю їх вияву відносно граничності або неграничності перебігу дії [19]. М. Люблінський, вказуючи на внутрішній характер межі дії, класифікує всю дієслівну лексику на дві категорії: граничні та неграничні дієслова (або точніше, дієслова з граничною / неграничною основою). Граничні дієслова визначаються як ті, що описують дію, «спрямовану на досягнення певної межі, яку природа цієї дії передбачає» [48], або як дієслова «зі значенням результативної або цільової спрямованості дії, яка передбачає неодмінне завершення через

досягнення передбачуваного результату чи мети» [39]. До неграничних відносяться дієслова, що «виражають дію чи стан, не спрямовані на досягнення мети, такі, які не містять в собі жодних передумов для свого завершення та не можуть досягти внутрішньої вичерпаності. Така дія може тривати нескінченно, вона розпочалася не для того, щоб завершитися після досягнення передбачуваного результату самою дією» [48]. Щодо самого розподілу дієслів на граничні та неграничні, погляди аспектологів в цілому узгоджені, проте не існує єдиної думки щодо самого процесу цього розподілу.

Більшість дослідників в сфері категорії виду дієслів вважають граничними парні дієслова обох видів та непарні дієслова доконаного виду (*perfectiva tantum*), в той час як неграничні вони визначають як непарні дієслова недоконаного виду (*imperfectiva tantum*).

Згідно з І. Кучеренко, «граничні дієслова можуть належати як до доконаного, так і до недоконаного виду або бути тільки одного доконаного виду, в той час як неграничні дієслова можуть бути лише недоконаного виду» [44]. Це становище обумовлене тим, що дія, яку позначають неграничні дієслова, може бути виражена доконаною формою лише за наявності зовнішнього обмеження, інакше вона могла б бути виражена іншим дієсловом, сформованим шляхом додавання префікса, наприклад: «постояти», «полежати» [44].

Таким чином, як форми з граничною дією розглядають як префіксальні утворення від граничних дієслів, так і префіксальні утворення від неграничних дієслівних похідних розглядають як граничні, хоча в першому випадку досягнення внутрішньої межі є наслідком самої природи дії, а в другому – досягнення зовнішньої межі, не передбаченої самою природою чи внутрішньою логікою розвитку дії. Л. Булаховський вважає, що категоріальне значення доконаного виду включає елемент обмеженості дії границею, що прямо пов'язано з ознакою цілісності дії. Таким чином, за її

думкою, будь-якому дієслову доконаного виду притаманна характеристика граничності [4].

Розрізнення між статусом реальної експліцитної межі, що визначає характеристику категоріального значення доконаного виду, та опозицією граничності / неграничності виражається у тому, що перша ознака стосується граматичної категорії, представлені доконаною та недоконаною грамами (рядами граматичних форм), тоді як друга вказує на властивість дієслівних лексем та відповідних класів і підкласів лексики [4].

Поняття абсолютної та відносної межі визначають дії різними способами. Абсолютна межа вказує на завершення дії і виникнення нового стану, де відбувається якісна зміна (наприклад, зав'язати). Відносна межа показує досягнення дією стану, після чого дія може тривати (як у випадку «ціни підвищились і продовжують підвищуватися»). За словами Л.Булаховського, дієслова, що вказують на початок дії, також підпорядковуються цим закономірностям. Ознака обмеженості характеризує не всю дію, а лише її початкову фазу, яка визначається обмеженістю та цілісністю: початковий етап розпочався і завершився, після чого настає інша часова фаза тривалості дії [4].

Різниця між абсолютною та відотною межею полягає у різноманітних варіантах, що обумовлені лексичним значенням дієслова, способом дії, контекстом та мовною ситуацією.

Отже, досягнення межі не означає припинення дії, а лише вказує на досягнення «внутрішньої точки», яка свідчить про завершення однієї фази дії. Згідно з поділом компонентів аспектуальної семантики, всі дієслова можна розділити на такі групи: 1) обмежені граничні – парновидові дієслова доконаного виду та необмежені граничні – парновидові дієслова недоконаного виду (казати – сказати, примушувати – примусити); 2) обмежені неграничні – непарновидові дієслова доконаного виду (розбалакатися, повибігати); 3) необмежені неграничні – непарновидові дієслова недоконаного виду (почитувати, температурити).

2.2. Граматична категорія часу в українській мові

Характерною для мови є темпоральна розгалуженість, що виражається у відтворенні всіх часових аспектів існування: минулого, теперішнього і майбутнього.

У слов'янських мовах, включаючи українську, часові аспекти передаються формами дієслова. Здатність дієслова вказувати на характер дії, яка є обмеженою чи необмеженою у часі, виражається через категорію виду (доконаний, недоконаний); відтворення можливості, бажаності, необхідності дії з точки зору мовця реалізується через категорію стану; вираження відношення дії до мовця відбувається за допомогою особової форми дієслова.

Тривалість подій у часі також можна виразити за допомогою лексичних засобів, таких як часові прийменники, прислівники, прийменниково-відмінкові форми і т.д., або через контекст і інтонацію. Однак в усіх цих засобах головним елементом є момент мовлення, що служить точкою відліку для локалізації дії чи стану, тобто орієнтиром, відносно якого ми визначаємо час, розуміємо, чи є дія завершеною чи незавершеною і т.д.

За визначенням М. Івченка, момент мовлення – це ефемерна точка, що рухається вздовж осі часу і розділяє «минуле» від «не минулого», яке в мові трансформується в конкретний «приклад», за допомогою якого мовець сегментує час [30].

Таким чином, це граматична точка відліку для реалізації процесу, який може бути одночасним із моментом мовлення, передувати йому або відбуватися після нього.

Система вираження часу в українській мові найчастіше використовує так звану категорію «датування», яка, в основному, виражається числівником у поєднанні з прийменником, наприклад: «у 1678 р.» Таким чином, розглядаючи загальну характеристику категорії часу в українській мові, можна виділити два розряди: 1) відносно події, що виражається у процесі та

стані, та 2) відносно моменту мовлення: одночасність (теперішній час), попередність (минулий час), наступність (майбутній час).

В українській мові дієслова виражають чотири часові форми: теперішній, минулий, майбутній та давньоминулий. Категорія часу також тісно пов'язана з категорією особи. За допомогою категорії особи можна вивчати, як саме реалізується час; шляхом дослідження особових форм можна визначити категорію часу.

Інфінітив, як безособова форма, не містить категорії часу. Дієприкметник та дієприслівник передають категорію часу без відношення до моменту мовлення. Дієприкметник зберігає значення виду та часу основи, від якої він утворився, а дієприслівник виражає час відносно основної дії [31].

Категорія часу в українській мові також тісний зв'язок із категорією стану. За допомогою категорії стану можна розуміти ставлення дії чи стану з погляду мовця, що виражається у формах для позначення бажаності, необхідності, можливості та інших умов виконання дії. Основні форми включають дійсний, наказовий і умовний способи.

Дійсний спосіб дієслова вказує на реальну дію, що відбувається, відбулася або відбудеться. Умовний спосіб вказує на те, що дія може мати місце лише за певних умов, тому її можна вважати бажаною. Наказовий спосіб виражає наказ, побажання чи пораду.

Розглядаючи загальну характеристику категорії стану в українській мові, можна визначити, що час дієслова морфологічно виражається в дійсному способі, тоді як умовний та наказовий способи не мають часової диференціації. Крім того, категорія часу в українській мові, аналогічно до англійської та корейської, пов'язана із категорією виду. Категорія виду також визначає час у реченні, оскільки дієслова доконаного виду використовуються тільки в минулому та майбутньому часі й ніколи не вживаються у теперішньому часі.

Дієслова доконаного виду можуть мати додаткові значення, вказуючи на: 1) завершеність дії; 2) результативність; 3) однократність; 4) початок дії; 5) багаторазовість дії [42].

Теперішній час відображає відношення дії до моменту мовлення і є характерним для дієслів недоконаного виду. Залежно від того, чи співпадає момент мовлення з безпосереднім моментом говоріння, виділяють пряме та відносне вживання форм теперішнього часу.

Форми теперішнього часу мають два основних значення при їх прямому вживанні: 1) теперішнє актуальне значення і 2) теперішнє неактуальне значення, які також називають прямим детермінованим і прямим недетермінованим значенням відповідно. Детермінований вказує на конкретний часовий проміжок для дії чи процесу, недетермінований вказує на загальну дію, що відбувається у поточний момент і не обмежена часовими рамками.

Теперішній актуальний час – це основне значення теперішнього часу, що позначає дію чи процес, що відбувається безпосередньо в момент мовлення, так званий збіг дії чи процесу з моментом мовлення. Теперішній неактуальний час – це значення, яке вказує на дію, яка постійно відбувається або повторюється. Крім того, використовується для позначення дії, яка почалася до моменту мовлення, триває в момент мовлення і буде тривати після цього моменту мовлення. Категорію неактуального часу також поділяють на теперішньо-минулий та теперішньо-майбутній часи [26].

Теперішньо-минулий час використовується для опису минулих подій, стану природи тощо за допомогою дієслів у формі теперішнього часу. Цей час особливо популярний у художній літературі, коли автор намагається занурити читача у живий світ описаних подій, надаючи їм наочність та реалізм. За часто використовуваними лексичними показниками минулого в такому часі служать слова «було», «бувало».

Теперішньо-майбутній час застосовується для опису послідовних дій, виконання інструкцій, проведення дослідів і т.д. Дієслово теперішнього часу

використовується разом з прислівниками, які мають часове значення. Форми теперішнього часу часто використовуються із значенням майбутнього часу, як показує приклад: «Незабаром потяг відправиться».

Майбутній час поділяється на доконаний та недоконаний види, і майбутній час недоконаного виду вказує на дію, яка відбудеться після моменту мовлення.

Майбутній час доконаного виду вказує на подію, яка відбулася до моменту мовлення. Цей час поділяється на простий, складений та складений. Простий майбутній час утворюється від дієслів доконаного виду, наприклад: «піти» – «піду». Складений майбутній час утворюється шляхом додавання особових форм дієслова до неозначеної форми дієслова недоконаного виду, наприклад: «пити» – «питиму». Також є складений майбутній час, який утворюється додаванням особових форм дієслова «бути» до форми дієслова недоконаного виду, наприклад: «пити» – «буду пити» [2].

Минулий час вказує на події, що відбулися до моменту мовлення. Форми минулого часу утворюються від основи інфінітива дієслів доконаного і недоконаного виду, додаючи суфікси -в (після приголосної) та -л (після голосної), наприклад: «пити» + -в = «пив»; «пити» + «ла» = «пила». Дієслова недоконаного виду вказують на незавершені та повторювані дії в минулому, тоді як доконаного виду вони відображають завершеність та результативність дій, що почалися до моменту мовлення та мають продовження в теперішньому часі.

Давньоминулий час вказує на дію, яка почалася в минулому, але завершилася перед іншою дією в минулому, представляючи послідовність подій. Відмінності цього часу в українській мові полягають у тому, що він розглядається як додаткова форма минулого часу та використовується обмежено стилістично.

2.3. Граматична категорія особи в українській мові

Морфологічні категорії дієслова виявляють різноманітні ступені семантичної мотивованості, а також взаємозв'язок з іншими підсистемами граматичної системи української літературної мови. Категорії особи і числа розглядаються як основні, оскільки тісно пов'язані з категоріями часу та способу власне-дієслівних категорій. Категорія роду, хоча є периферійною власне-дієслівною категорією, все ж зумовлена периферійністю категорії роду іменника.

Серед семантично мотивованих категорій власне-дієслів можна виділити ті, які орієнтовані на безпосереднє відображення позамовної дійсності. До цих категорій відносяться основні, такі як час, спосіб та вид. Їхні значення відображені в морфологічній структурі дієслова за допомогою відповідних граматичних показників.

У теоретичній граматиці ці категорії ранжовані за важливістю, де категорії особи і числа вважаються основними, оскільки вони тісно пов'язані з часом та способом власне-дієслівних категорій. Категорія роду розглядається як периферійна і взаємозв'язана з категорією роду іменника.

Категорія особи іменника в концепції І.Р. Вихованця переплетена з особовими займенниковими іменниками, які розмежовують грами першої, другої та третьої особи. Ця категорія визначає стосунок суб'єкта до дії, процесу або стану з погляду мовця. Крім того, вона характеризує стосунок суб'єкта до адресата мовлення або об'єкта повідомлення через грами другої та третьої особи відповідно [6].

Вираження відношення дії до дійової особи відбувається за допомогою граматичної категорії особи, яка розрізняється на три типи: перша, друга і третя особа.

1. Перша особа вказує на те, що зміст дієслова пов'язаний із дійовою особою, яка розповідає про свою дію або належить до групи людей, до якої належить мовець. Наприклад: «веду», «роблю».

2. Друга особа вказує на те, що зміст дієслова пов'язаний із дійовою особою, до якої спрямована мова. Ця особа виступає як співрозмовник – адресат. Наприклад: «ведеш», «знаєш», «робиш», «веди», «роби».
3. Третя особа вказує на те, що зміст дієслова пов'язаний із дійовою особою, яка сама не бере участі в мові, але про неї розповідає мовець. Наприклад: «веде», «знає», «робить».

Граматична категорія особи виражається через закінчення або особові форми для однини та множини, наприклад:

Однина

- 1-а особа: -у (-ю), наприклад, «веду», «роблю»;
- 2-а особа: -еш (-єш), -иш (-їш), -и, наприклад, «ведеш», «знаєш», «робиш», «веди», «роби»;
- 3-я особа: -є (-е), -ить (-їть), наприклад, «веде», «знає», «робить».

Множина

- 1-а особа: -емо (-ємо), -имо (-їмо), -ем, -им, -імо (-ім), наприклад, «чекаємо», «робимо», «ведемо», «робімо», «робім»;
- 2-а особа: -ете (-єте), -ите (-їте), -ить, -те, наприклад, «чекаєте», «робите», «ведете», «робіть», «стійте»;
- 3-я особа: -уть (-ють), -ать (-ять), наприклад, «чекають», «співають» [68].

Використання категорії особи може мати деякі особливості в певних випадках, таких як використання форми першої особи множини для вираження граматичної особи в наукових текстах, де говориться про колективну дію групи людей.

2. Форма першої особи множини іноді вживається замість форми другої особи однини і множини у звертанні з іронічним відтінком. Наприклад: «Як ми себе почуваємо?»
3. Форма другої особи множини при звертанні до людей може вживатися як форма другої особи однини, виражаючи пошану. Наприклад: «Не плачте, мамо, нетреба.»

4. Форма другої особи однини і множини, без використання особового займенника, часто вживається з узагальненим значенням, вказуючи не на конкретного суб'єкта, а на будь-який суб'єкт дії при висловлюванні особистих переживань чи у прислів'ях, що передають загальну дію. Наприклад: «Коли лежиш у полі лицем до неба і вслухаєшся в многоголосу тишу полів, то помічаєш, що в ній є щось не земне, а небесне.»
5. Дієслова третьої особи, на відміну від дієслів першої і другої особи, виражають не лише дії людей і інших істот, а й дії будь-якого предмета. Наприклад: «Безтрепетні руки тримають штурвал.» Якщо суб'єкт при дієслові в третій особі не названий і його не можна визначити з контексту, дієслово набуває неозначено-узагальненого значення. Наприклад: «На нашому заводі починають працювати о 7-й годині ранку.»
6. У формі минулого часу і умовних формах способу дієслова категорії особи не виражені. Значення особи в таких формах передається за допомогою відповідних особових займенників, наприклад: «я знав», «ти знав», «він знав» і так далі [69].

Дієслова неповної особової парадигми, також відомі як безособові дієслова, не вказують на конкретну особу, яка виконує дію. Ці дієслова описують дії або стани, виходячи за межі відношень до особи, яка виконує цю дію. Наприклад, «світає» або «смеркає» вказують на природні явища, а «морозить» чи «нудить» характеризують фізичний чи психічний стан людини.

Безособові дієслова можна класифікувати за різними тематичними групами, такими як природа, стан людини, модальні значення, випадковість, або міра наявності. Наприклад, «дощить» або «мрячить» вказують на погодні явища, а «не було» або «немає» виражають модальні значення необхідності чи відсутності.

Важливо відзначити, що безособові дієслова ніколи не пов'язані з конкретним підметом, який позначає особу діяча, і, отже, вони не виражають форми особи чи числа. Ці дієслова залишаються незмінними, не зазнаючи змін за особами, числами чи родами. Вони використовуються тільки у формі теперішнього часу дійсного способу (іноді майбутнього) та у формі минулого часу, які історично пов'язані з третьою особою однини, або формою середнього роду.

Безособові дієслова можуть бути утворені від особових дієслів за допомогою постфікса -ся. Наприклад, «лежати» може стати «не лежиться», «ходити» – «не годиться», «спати» – «спиться» (не спиться), «їсти» – «їсться» (не їсться).

Також безособове значення можуть набувати особові дієслова у формі третьої особи однини, якщо вони вживаються в реченні без вираженого підмета. Наприклад: «Пахне морем і озоном від притихлої землі» (М. Рильський) [64].

Синтаксичне вживання особових дієслів без формально вираженого підмета призводить до втрати здатності дієслова вказувати на конкретну особу. Дієслово може набути узагальнено-особового значення (в другій особі однини чи множини, рідше – у формі першої особи множини). Наприклад: «Ідеш і слухаєш, і чуєш рідну землю, що годує тебе не тільки хлібом, а й думками, піснями і звичаями» (О. Довженко).

У разі наявності звертання, дієслово у формі другої особи вказує на конкретну особу, наприклад: «О слово! Будь мечем моїм! Ні, сонцем стань» (О. Олесь).

Також може виникнути неозначено-особове значення (у третій особі множини та у формі множини минулого часу), наприклад: «Скрізь порання: печуть, варять, вимітають, миють...» (Т. Шевченко); «Сіяли всю ніч» (О. Гончар).

2.4. Граматична категорія способу дії в українській мові

У сучасній лінгвістиці широко прийняте тлумачення часу та способу як окремих морфологічних категорій. Зазвичай, семантичний зміст категорії часу визначається як відношення реальної дії до моменту мовлення. Це виражається у трьох варіантах значення: передування моменту мовлення, одночасність з моментом мовлення та слідування за моментом мовлення, що реалізують теперішній, минулий і майбутній часи.

Категорію способу зазвичай розглядають як самостійну тричленну дієслівну категорію, яка включає грами дійсного, умовного та наказового способу. Основою для визначення цих грам є відношення дії до дійсності, яке визначається як реальність чи ірреальність дії. Дієслова теперішнього та минулого часу передають значення реальної дії, у той час як дієслова майбутнього часу означають ірреальну дію, яка ще не відбулася.

Деякі дослідники, такі як О. Курило, вказують на те, що майбутній час може мати статус окремого способу, оскільки в порівнянні з теперішнім і минулим, які виражають дійсність, майбутній виражає можливість, імовірність, чекання тощо [43].

Розширюючи погляди О. Курила, деякі лінгвісти розглядають минулий час як спосіб передачі дії, яка практично втратила свій реальний характер. Форми майбутнього часу передають дію, яка в реальній дійсності потенційно можлива — може або не відбутися [63]. Таким чином, дійсність, відображена в граматичних категоріях, тлумачиться через призму погляду того, хто визначає відношення до дійсності. З точки зору мовця дія, передана формою майбутнього часу, обов'язково станеться. К. Г. Городенська підкреслює, що саме таке модально-суб'єктивне тлумачення реальності майбутньої дії є основою для того, щоб більшість представників традиційного мовознавства вважали граму майбутнього часу часткою категорії часу дієслова, хоч і на периферії [14].

При визначенні семантичного обсягу комунікативно-орієнтованих морфологічних категорій часу та способу дієслова важливо враховувати

особистість мовця. Особа мовця є ключовою для тлумачення обох цих категорій. У лінгвістичній онтології категорії часу в ситуації, яку відображає, стають реальними для особи мовця, оскільки дії та стани, що відповідають дійсності, вважаються реальними. Таким чином, особа мовця визначає, які стани є фактично реальними, тоді як у реальності реальними є лише ті, що вже відбулися, відбуваються зараз або відбудуться.

Особа, що мовить, реєструє об'єктивно виявлені в дійсності дії та стани і визначає їх як реальні. Ірреальні дії та стани, які не існують, можуть розглядатися мовцем як гіпотетичні або бажані. Таким чином, реальні дії та стани визначають зміст категорії часу. Проте, традиційний підхід вводить спростування в план лінгвістичної онтології, оскільки одна з форм категорії способу, а саме дійсний спосіб, містить три часові форми – теперішній, минулий та майбутній час, впливаючи на семантичну площину реальності. Це стає підставою для теорії, де категорія способу визнається підпорядкованою часу, і входить у склад дійсного способу. Однак така точка зору суперечить критерію виділення граматичних категорій, оскільки кожна категорія повинна мати власний зміст і підґрунтя в лінгвістичній онтології. І. Р. Вихованець правомірно вказує на те, що категорії способу й часу знаходяться на одній площині без ієрархії. Лінгвістична онтологія категорії способу визначається ірреальними діями та станами, зв'язок з дійсністю яких визначається мовцем. У способових формах, відображаючи позамовні ситуації, обов'язково враховується особа мовця, проте її роль відрізняється від ролі мовця в часових формах. В останніх мовець констатує або запевняє про реальність дії чи стану стосовно дійсності, зокрема, моменту мовлення [6].

У ситуації з використанням способових форм мовець сам визначає умови, за яких дія або стан може мати місце, оскільки для нього ці умови наразі є гіпотетичними, ймовірними чи передбачуваними, або він може спонукати співрозмовника, слухачів або навіть тих, хто не приймає участі у взаємодії, виконати бажану дію чи перебувати у певному стані, які для нього

мають лише характер бажання. Немає гарантії, що бажані для мовця дії та стани обов'язково стануть реальністю [27].

Основною онтологічною сутністю морфологічної категорії дієслівного способу є саме протиставлення ірреальних (гіпотетичних / бажаних) дій. Жодна інша аспект, така як протиставлення реальності / ірреальності або суб'єктивна точка зору мовця, не висвітлює дійсної суті цієї категорії. Семантичною ключовою частиною є реальність для граматичної категорії часу і ірреальність для граматичної категорії способу. Щодо того, чи є самий семантичний зміст достатньою підставою для виділення граматичної категорії, існують дві підходи. Одна з них розглядає граматичну категорію лише як значення (наприклад, концепція способів О. О. Шахматова, теорія синтаксичного способу, яка розглядається в Граматиці сучасної української літературної мови (1970)). У вітчизняній граматиці елементи цього підходу використовуються у п'ятичленній концепції способів В. М. Русанівського, який в «Структурі українського дієслова» виділяє дійсний, умовний, наказовий, бажаний і спонукальний способи [60].

К. Г. Городенська у «Теоретичній морфології української мови» висуває ідею визначення змістового аспекту категорії способу як першочергового, пропонуючи чотири способи: умовний, наказовий, спонукальний і бажальний [14]. Це семантичне розглядання граматичної категорії відрізняється від традиційного підходу, який базується на формах, і акцентує на відношенні категорії до плану змісту та плану вираження.

Структуру будь-якої морфологічної категорії формують її компоненти, тобто ряди морфологічних форм, що мають спільне значення. Відношення між цими компонентами визначають граматичні опозиції. Основний тип структури грамеми – це ряд морфологічних форм, що об'єднуються одним компонентом значення. Традиційний формальний підхід до структури категорії способу полягає в системі граматичних форм, які інтерпретують дію чи стан щодо їх реальності / ірреальності (наприклад, «чекаю», «пишу» /

«чекай», «пиши» / «чекайте», «пишіть» / «чекаймо», «пишімо»; «чекав би», «писав би»).

Але, як правильно відзначає А. П. Загнітко, окремі форми в такому ряді є поліграматичними, включаючи граматичні елементи способу, часу та особи. Ця характеристика виявляється у твердженні, що тричленність морфологічної категорії способу в сучасній українській мові відображається як семантичними, так і формально-граматичними показниками: 1) експонентною маркованістю; 2) внутрішньокатегорійним протиставленням граем; 3) системною закріпленістю способових форм; 5) співвіднесеністю морфологічної категорії способу з рівнями речення [23].

Проте висловлене твердження про можливість існування в системі способів дійсного способу є сумнівним. Деякі вважають його немаркованою формою, тоді як інші вказують на те, що для вираження реальності, що передається дійсним способом, використовується система часових форм. В. Брьондаль описує дійсний спосіб як «амодальну» форму, яка не є наказовою чи умовною і репрезентує нейтралізований тип способових опозицій у функціональному плані.

Таким чином, часові значення виступають як автономна величина, визначаючи місце факту (дії, події) відносно моменту мовлення. Однак вони також взаємодіють із семантикою способу, утворюючи один із складників репрезентації модальності речення. І. Р. Вихованець вказує на необхідність подолання парадоксального становища, коли категорія часу займає «подвійне» граматичне положення, що має ознаки як автономної, так і неавтономної одиниці, виокремлюючи грамами теперішнього, минулого і майбутнього часу, але одночасно утворюючи підпорядковану одиницю в категорії часу [6].

Отже, відсутні обґрунтування для виокремлення дійсного способу в межах категорії способу, оскільки, по-перше, йому приписується семантичний зміст, який реалізується дієсловами саме на основі їхньої семантики.

По-друге, не дозволяє виокремити дійсний спосіб також відсутність спеціальних формальних засобів вираження (синтетичних чи аналітичних). В. М. Русанівський та К. Г. Городенська виокремлюють бажальний та спонукальний способи як видозміну форм у певному контексті. Кваліфікація бажального й спонукального способів, як зазначалося раніше, ґрунтується на певних семантичних особливостях дієслівних лексем та їхній дистрибуції.

Наприклад, спонукальний спосіб В. М. Русанівський тлумачить як контамінацію форм наказового та умовного способу; утворюється він за допомогою форм умовного способу; «його відмінність полягає лише в семантиці, що забарвлена відтінком імперативності [62].

Ми не вбачаємо підстав для відокремлення граем бажання та спонукування в контексті опозиції "ірреальність", оскільки граеми бажання та спонукування, як ряд морфологічних форм, не мають вираження в спеціальних словоформах, які могли б передавати ці конкретні значення.

Якщо врахувати термін «грамема» у визначенні способу, то це останнє набуде такого смислу: морфологічна категорія способу – це система протилежних, але однорідних за змістом граем умовного та наказового способів. Важливо відзначити зв'язок між поняттями морфологічна категорія та граема: якщо морфологічну категорію способу дієслова можна розглядати як єдність плану змісту та вираження, то граеми умовного та наказового способів як компоненти морфологічної категорії отримують трошки інше трактування.

Щодо плану вираження, граема, як ряд морфологічних форм, характеризується певним комплексом формальних показників, які виступають у словоформах. Наприклад, форми наказового способу утворюються за допомогою закінчень особової парадигми: «ходи», «ходімо», «ходіть»; «роби»; «робімо», «робіть»; «читай», «читаймо», «читайте»; «стань», «станьмо», «станьте». Форми умовного способу утворюються за допомогою складної, аналітично-флексійної морфеми, де основним компонентом є елемент «би» (б), а другий частину структурує флексія

минулого часу дієслів минулого часу на «-в», «-ла», «-ло»: «ходив би», «ходила б», «ходило б», «ходили б»; «робив би», «робила б», «робило б», «робили б»; «став би», «стала б», «стало б», «стали б». Цей комплекс включає в себе морфеми, але не зводиться до них.

Отже, закінчення особових форм у парадигмі наказового способу та рідкісні закінчення та аналітичні морфеми умовного способу утворюють парадигму способів, але не виступають його грамемами.

Іншими словами, обидві грамеми морфологічної категорії способу виявляють своє вираження в ряді словоформ, які їх представляють, не вносячи нового семантичного змісту у значення дієслова; вони мають граматичне значення, тому категорія способу входить до числа категорій словозмінного типу.

Значення грамеми може бути представлене як система диференційних семантичних ознак. Грамема у семантичному плані не є мінімальним елементом морфології, оскільки піддається подальшому розчленуванню [72].

Так, семантичний зміст категорії способу (модальність, ірреальність дії) включає менші елементи, такі як наказ, прохання, побажання, імовірність, неймовірність виконання дії і так далі. Отже, у семантичному плані наказовий та умовний способ не є мінімальними, неподільними елементами.

Якщо розглядати формальний зміст будь-якого зі способів, наприклад, наказового, то його грамемною структурою буде особова парадигма. Елементи цієї парадигми – комплекс лексем 1-ї, 2-ї, 3-ї особи однини та множини – виявляються протилежними за своєю природою, оскільки вони визначають відмінні значення, різняться за особовими закінченнями, тобто перебувають у опозиції, а одночасно виражають єдиний семантичний зміст, тим самим утворюючи єдину парадигму наказового способу.

Складові елементи парадигми умовного способу охоплюють родові форми чоловічого, жіночого, середнього родів та множини. Отже, морфологічна категорія способу виявляється не лише як система

протилежностей між елементарними граматичними значеннями умовного та наказового способів, але також як система взаємодії грамам як двобічних конструкцій, обладнаних власною потужністю.

Синкретизм та повна адекватність дійного способу часовій парадигмі, а також відсутність жорстко визначеного морфологічного вираження для бажальності й спонукальності, яке б мало відображення в конкретних словоформах з парадигматичними зв'язками, вказують на підхід до способу як до двокомпонентної категорії. Грамеми наказового та умовного способів виявляються неоднаковими (нерівнозначними) за своєю суттю, оскільки вони відрізняються структурою та семантикою, але за своїм змістом вони є однорідними.

Грамеми категорії способу представлені різноманітними морфологічними формами, які існують в лінгвістичній онтології як узагальнений клас, об'єднаний граматичним значенням ірреальності. Це стосується конкретних словоформ, сформованих за допомогою спеціальних морфологічних засобів.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ II

Граматична категорія виду в українській мові визначається двома основними грамемами: докінчений (завершений) і недокінчений (незавершений) види. Ця категорія впливає на сприйняття часових параметрів дії та визначає, чи вважається дія закінченою чи незавершеною в певний момент часу.

Граматична категорія часу в українській мові включає в себе грамеми, які вказують на момент часу, коли відбувається дія. Основні форми цієї категорії – минулий, теперішній та майбутній часи, дозволяючи структурувати події відносно часових рамок.

Граматична категорія особи в українській мові репрезентується грамемами, які вказують на особу, яка виконує дію. Вона включає в себе

третю особу (відсутність вказівки на конкретну особу), другу особу (вказівка на адресата) і першу особу (вказівка на мовця).

Граматична категорія способу дії визначається через грамемі, які вказують на спосіб здійснення дії. Основні форми цієї категорії включають дійсний, умовний, та наказовий способи. Вони додають семантичні відтінки до дії та розширюють її вираження.

Граматичні категорії виду, часу, особи і способу дії в українській мові представляють собою ключові елементи, які дозволяють точно структурувати та виражати мовленнєві конструкції. Ці категорії взаємодіють, утворюючи мозаїку граматичних можливостей для вираження різноманітних значень та семантичних відтінків в українській мові.

РОЗДІЛ III. СТАТУС ДІЄСЛОВА В АНГЛІЙСЬКОМУ МОВОЗНАВСТВІ: ОСНОВНІ ГРАМАТИЧНІ КАТЕГОРІЇ

3.1. Граматична категорія виду в англійській мові

Головними мовними засобами для вираження темпоральності в порівнювальних мовах, подібно до інших мов індо-європейської групи, є час і вид. Ці граматичні категорії взаємодіють функціонально та виявляють взаємне впливання під час свого формування.

Згідно з О.О. Потєбнею, дієслово в індо-європейських мовах сформувалося внаслідок розпаду первісного імені на іменник і дієслово. Цей розпад виник внаслідок розподілу синтаксичних функцій – вираження суб'єкта та виконання дії, якою цей суб'єкт займається [65].

За словами І.Харітонова, дієприкметник є проміжною формою між іменником та дієсловом. Його вважають достатньо стародавньою мовною формою, що розвивалася паралельно з дієслівною формою та, можливо, навіть випереджала її [81].

Автор доводить, що категорія виду може існувати в дієприкметнику індо-європейських мов ще до виділення дієслова. Це взаємодіє із загальним припущенням в лінгвістиці про те, що часова система германських та слов'янських мов базується на індо-європейських формах виду. Вид вважається більш давньою категорією, ніж час, і виник вже після виділення дієслова та призначення йому спеціальних показників, а також після формального розмежування форм присудка [81]. Отже, слово виділяється не самим поділом на часи, а коли дієслово вже виділилося, закріплюється сам поділ.

Можна припустити, що первинне видове протиставлення в спільно-індо-європейській мові, базоване на розрізненні незавершеної (неперервної в

часі) та завершеної (результативної) дій, служило основою для розвитку форм теперішнього та минулого часів відповідно.

Незважаючи на генетичну та типологічну спільність між сучасною англійською та українською мовами, критерії визначення граматичного виду в них різняться. Узагальнено, славісти стверджують, що вид вказує на взаємозв'язок між суб'єктивним та об'єктивним в дієслівній дії, тоді як германісти приписують виду здатність характеризувати дію відсторонено, незалежно від відношення мовця до неї.

За нашим переконанням, еволюція семантики категорії виду в обох мовах пов'язана з лексико-граматичною категорією граничності. Граничні дієслова вказують на дію, спрямовану на досягнення певної межі, в той час як неграничні виражають дію чи стан, не спрямовані на досягнення межі та не містять у собі передумов для свого завершення [52].

Наявність додатка до дієслова та характер його взаємозв'язку з дією в значній мірі залежать від граничності самого дієслова. В контексті префіксованих дієслів граничність та перехідність взаємодіють як взаємопов'язані явища. Ситуації, коли неперехідні дієслова перетворюються на перехідні за допомогою префіксів, часто спостерігаються в давньоанглійському періоді та в сучасних слов'янських мовах, і це тісно пов'язане з ідеєю введення межі дії, яку ці префікси приносять у дієслова [52].

Отже, граничні дієслова, у порівнянні з неграничними, в більшій мірі потребують конкретизуючих доповнень, зокрема перехідні. Доповнення до граничного перехідного дієслова виступає як кількісний регулятор, визначаючи об'єм внутрішньої межі дієслова. В германських мовах, на відміну від слов'янських, афіксація поступово втрачає здатність диференціювати граничні та неграничні дієслова. Згодом у англійській мові семантизовані префікси поступово втрачають свою значущість на користь післяйменників.

На сучасному етапі розвитку англійської мови, вираження граничності здійснюється через післяйменники. Хоча вона має певну ступінь самостійності в функціонуванні, вона, у відміну від давньоанглійського періоду, не є абсолютною формою вираження видових відносин і пов'язана з ними, виступаючи у відносині до видових категорій. В українській мові концепція виду залишається практично незмінною у порівнянні з тим, що сформувалося в мові-основі. З іншого боку, в англійській мові ця концепція пройшла значні зміни. Сучасна категорія виду в англійській мові визначається опозицією «тривалий – нетривалий» та реалізується через видо-часові форми Continuous та Indefinite. Основне значення форм прогресиву полягає у вираженні конкретно-процесної дії, що має конкретне місце в часі та не має межі взагалі (для неграничних дієслів) або ще не досягла цієї межі (для граничних дієслів) [15].

Особливість англійських видових форм полягає в тому, що видове значення завжди пов'язане із зазначенням періоду часу, протягом якого відбувається дія, і виражене в межах цього визначеного часу. У сучасній англійській мові вид можна точніше охарактеризувати як категорію, яка передає спосіб розгортання дії відносно конкретного моменту часу, визначеного формою дієслова. Зміна розуміння виду від опозиції «доконаний – недоконаний», що існувала в давньоанглійському періоді, до сучасної «тривалий – нетривалий» призвела до значущих змін у системі видо-часових форм англійської мови. Це переосмислення відбулося в свідомості англійців у середньоанглійський період.

У цей період часу роль мовлення стає визначальною у часовій диференціації. Поява форм Present Perfect та групи Perfect Continuous свідчить не лише про результат дії, але також асоціюється з часовими формами, що протистоять абсолютним часовим формам. Це особливо виражено в англійському інфінітиві та умовному способі. Наприклад: «I'm glad to see you. I'm glad to have seen you. If I were there I should help you. If I had been there I should have helped you». Загальновідомо, що чим чітше і

виразніше граматична категорія виду простежується в мові, тим менше існує видо-часових форм, і навпаки. У дійсному способі активного стану української мови існує 6 видо-часових форм, включаючи теперішній та минулий часи доконаного і недоконаного видів, а також майбутній час доконаного і недоконаного видів, і давньоминулий час (плюсквамперфект). У сучасній англійській мові цим формам відповідає шістнадцять видо-часових форм, включаючи Present (Indefinite, Continuous, Perfect, Perfect-Continuous) Tenses, Past (Indefinite, Continuous, Perfect, Perfect-Continuous) Tenses, Future (Indefinite, Continuous, Perfect, Perfect-Continuous) Tenses, Future-in-the-Past (Indefinite, Continuous, Perfect, Perfect-Continuous) Tenses. Таким чином, можна визначити, що ключ до розуміння відмінностей видо-часових форм у порівнюваних мовах полягає в різниці їх видових концепцій.

3.2. Граматична категорія часу в англійській мові

Головна роль граматичної категорії часу в дієслові полягає у вираженні відношення дії до моменту мовлення. При цьому дія може відбуватися одночасно з моментом мовлення, передувати йому або мати місце у майбутньому, дієслово може мати форми теперішнього, минулого і майбутнього часів. Лінгвісти стали ставити завдання співвіднести кожен часову форму з моментом мовлення, як відсилку для визначення часових форм. Категорія виду вказує на характер перебігу дії в часі, конкретизуючи цей аспект. Зазвичай у багатьох мовах категорію виду розглядають як субкатегорію часу, оскільки форми виду не можуть існувати самостійно, вони потребують прив'язки до часу, тобто визначення точки відліку відносно моменту мовлення.

В англійській мові існує чотири групи часових форм дієслова, які використовуються для вираження трьох часів: минулого, теперішнього і майбутнього. Перша група, «Indefinite/Simple», включає форми для передачі дії в теперішньому, майбутньому чи минулому часі, не вказуючи на її

завершеність, тривалість або взаємозв'язок з іншою дією. Форма «Present Indefinite» використовується для опису дії, що відбувається у момент мовлення або протягом певного періоду часу. Категорія «Perfect» вказує на те, що дія вже завершилася до певного моменту в минулому, теперішньому або майбутньому. Форма «Perfect Continuous» означає dokonano-тривалий час, коли дія розпочалася до моменту мовлення і триває в певний момент.

Форма Present Indefinite використовується для передачі дії, яка охоплює момент мовлення і може мати різноманітний характер. Різноманітні відтінки виду в реченні визначаються вільним виявленням виду, що характерне для дієслова, та конкретним лексичним контекстом у реченні. Момент мовлення завжди є причиною формування Present Indefinite. Отже, внаслідок цього співвідношення виникає різноманітне використання цієї форми для передачі наступних значень дії:

1. Дія, яка не має чіткої прив'язки до початку, відноситься до необмеженого часу, тобто дії, яка не пов'язана з моментом мовлення. Цей час використовується для вираження загальновідомих істин.
2. Дія, яка обмежена в часі і відбувається в момент мовлення, не розглядається як процес, а отже, є загальною.
3. Дія збігається з моментом мовлення.

Додаткові значення виникають через різний ступінь відносності початку дії до моменту мовлення, але вони не передаються самими формами і розуміються лише в контексті [11].

Future Indefinite вказує на дію, яка відбудеться пізніше моменту мовлення, незалежно від того, як вона буде протікати (чи буде тривалою чи dokonanoю). Так само, як і форма Present Indefinite, вона не має вказівки на вид.

Past Indefinite вказує на дію, яка відбувалася в минулому і завершилася до моменту мовлення. Зазвичай вона має лексичні вказівки, щоб позначити час, що завершився до моменту мовлення. Основною функцією Past Indefinite є вираження послідовності дій, пов'язаних між собою в часі. Так само, як і в

попередніх формах неозначеного часу, відсутність вказівки на вид може бути визначена лише контекстом.

У відміну від попередніх форм Present Indefinite, форми часів тривалого (Progressive), доконаного (Perfect) і доконано-тривалого (Perfect Progressive) характеризують дію не лише з точки зору часу її тривалості, а й враховують характер цього тривання. Отже, ці форми можуть вважатися часово-видовими.

Present Progressive використовується для вираження дії, яка відбувається в теперішньому часі і триває протягом моменту мовлення. Ця форма передає дію як процес, при цьому зазвичай не вказується на початок та завершення цієї дії. Її використовують для позначення наступних ситуацій:

1. Тривала дія, що відбувається в сам момент мовлення.
2. Тривала дія в теперішньому часі, яка може відбуватися необов'язково в самий момент мовлення.

Окрім вказівки на тривалість, ця форма може виражати відтінок свідомого виконання дії суб'єктом і його наміру. Наприклад, вона може використовуватися для запланованих дій у майбутньому, особливо з дієсловами, що позначають рух. Зазначено, що в цій формі не використовуються слова, які позначають стани або процеси, які не відображають безпосередню волю або намір суб'єкта дії, наприклад, дієслова, які виражають чуттєве сприйняття чи почуття. Важливо зазначити, що значення Present Progressive може змінюватися залежно від виду дієслова в реченні, а також стилістично може використовуватися для підкреслення інтенсивності виконання дії [11].

Past Progressive використовується для вираження дій, які тривалий час або в конкретний момент в минулому. Ця форма вказує на те, що дія була в процесі визначеного періоду часу у минулому. Його також можна використовувати для позначення перерваних дій, які сталися в минулому, або для опису тривалих дій, що відбувалися одночасно в минулому. Крім того,

він може використовуватися для позначення повторювальних дій або звичок, які можуть дратувати в минулому.

Future Progressive використовується для позначення тривалої дії, яка буде відбуватися в певний момент у майбутньому. На відміну від Future Indefinite, цей час вимагає очевидності моменту в майбутньому з контексту або точних лексичних маркерів часу.

Perfect (Доконаний час) загалом розглядається як форма, яка включає в себе аспект завершеності дії до моменту мовлення. Основним часовим значенням Perfect є те, що дія відбулася в період, який завершується моментом мовлення. Деякі лінгвісти трактують його як результативний час, в той час як інші вважають його категорією результативного виду, а не часу. Використовується у контексті теперішнього часу, де дія відбувається в період часу, що включає момент мовлення, і використання його в минулому часі є не дуже типовим, оскільки граматичне значення минулого часу виключає момент мовлення.

Теперішній доконаний час (Present Perfect) використовується для вираження дії, яка завершилася до поточного моменту або є докритою в період теперішнього часу. Незважаючи на те, що українською мовою дієслова у формі теперішнього докритоного часу перекладаються у минулий час, в англійській мові ці дієслова розглядаються в контексті теперішнього часу. Ця форма також використовується для:

1. вираження дії, яка почалася в минулому і триває до поточного моменту;
2. позначення дій, які ще не завершилися в період теперішнього часу;
3. акцентування на факті дії та її результаті, а не на часі, коли саме ця дія сталася чи на обставинах, в яких вона відбулася.

Минулий доконаний час (Past Perfect) використовується для вираження дій, які завершилися до певного, конкретного моменту в минулому. Загалом ця форма показує, що дія була завершеною до певного моменту в минулому, що може бути вказано точною датою, часом, контекстом або початком іншої

дії. Також використовується для позначення послідовних дій в минулому, які відбулися до моменту мовлення [36].

Майбутній доконаний час (Future Perfect) використовується для вказівки на дію, яка буде завершена до певного, конкретного моменту в майбутньому або до початку іншої дії в майбутньому. Це означає, що дія, яка розпочнеться у майбутньому, буде завершеною до певного визначеного моменту.

Доконаний-тривалий час (Perfect-Progressive), на відміну від доконаного часу, позначає дію як процес, що тривав до певного моменту в минулому і можливо продовжував тривати і в цей момент мовлення, включаючи його в себе. Цей час може бути інклюзивним або ексклюзивним.

В ексклюзивному доконано-тривалому часі перебіг дії виключає точку моменту мовлення, і дія розглядається як процес, який завершився до цього моменту. Основна відмінність між доконаним-тривалим часом та доконаним (перфектним) полягає в тому, що перший акцентує саме на тривалості дії, а не на її завершеності. Доконаний або доконаність в цьому випадку вказує на те, що дія досягла своєї межі часової тривалості.

Доконаний тривалий час призначений для повного передавання тривалого процесу дії до моменту мовлення або припинення самого процесу. У порівнянні з тривалим часом, який позначає дію в конкретний момент її перебігу і не вказує на час початку або завершення, доконаний тривалий час чітко визначає межі дії.

Від доконаного часу він відрізняється тим, що позначає припинення процесу, що в «інклюзивному» значенні не тотожне із значенням доконаності.

Теперішній доконаний тривалий час (Present Perfect Continuous) використовується для позначення тривалої дії, яка почалася в минулому, тривала певний час і закінчилась безпосередньо перед моментом мовлення або може тривати й далі в момент мовлення [11].

Минулий доконаний тривалий час (Past Perfect Continuous) вказує на дію, яка розпочалась в минулому, тривала протягом певного часу і завершилась безпосередньо перед конкретним моментом у минулому. Також може позначати дію, яка розпочалась в минулому, тривала протягом певного часу і ще триває в певний момент у минулому.

Майбутній доконаний тривалий час (Future Perfect Continuous) вказує на дію, яка почнеться і триватиме протягом певного періоду до певного моменту в майбутньому.

Майбутнє в минулому (Future-in-the-Past) є формою, що вказує на дію, яка повинна відбутись після моменту мовлення і розглядається через призму минулого часу. Ця форма має систему форм, схожу з системою форм майбутнього часу. Залежне майбутнє, хоч і є часово-видовою формою, але вона несамостійна, на відміну від розрядів тривалого, доконаного і доконано-тривалого.

3.3. Граматична категорія особи в англійській мові

Особа у граматиці – це категорія дієслова, що вказує на виконавця дії. В англійській мові ця категорія має три види: перша, друга і третя особа. Вона визначає, хто здійснює дію: той, хто говорить, його співрозмовник чи третя особа, не залучена до акту спілкування.

У граматиці особа може бути виражена в різних часах, таких як теперішній, минулий і майбутній. Англійська мова має слабо морфологізовану категорію особи, інтенсивно виражену тільки в третій особі однини теперішнього часу, наприклад, «(he) says,» «(he) speaks». У теперішньому часі це вираження чітко і послідовно, вказуючи на конкретного виконавця дії.

Однак в минулому часі вираження особи стає менш виразним. Відсутність формального вираження особи у минулому часі ускладнює ідентифікацію виконавця дії в реченні.

У майбутньому часі відмінності виражаються за допомогою допоміжних дієслів «shall» (для першої особи) і «will» (для інших осіб). Проте ця різниця поступово стирається через вживання «will» для всіх осіб і тенденцію заміщення «shall» [5].

Важливо відзначити, що у вивченні категорії особи в англійській мові важливу роль відіграє контекст і розмовний стиль. Наприклад, в розмовному стилі часто використовують скорочені форми із 'll, які не роблять різниці між допоміжними дієсловами, що ще більше ускладнює розрізнення між особами в майбутньому часі.

Отже, категорія особи в англійській мові, хоч і має свої особливості в різних часах, зазвичай виражається шляхом зазначення виконавця дії в мовленні, враховуючи той чи інший контекст та стиль висловлювання.

Дієслово «to be» в англійській мові виявляється особливим у формальному вираженні категорії особи. У теперішньому часі воно має суплетивні форми для першої особи однини «am» і для третьої особи однини «is». В минулому часі форма «was» використовується для першої і третьої особи однини. У формах множини категорія особи не виражається [5].

Професор В. Аракін вказує на те, що допоміжні дієслова, такі як «have» (has) для розряду Perfect, «am» (is, are) для розряду Continuous і «do» (does) для питальних та заперечних форм розряду Indefinite, також виражають категорію особи в англійській мові.

Англійська мова виявляє цю категорію через допоміжні дієслова та відсутність особових закінчень. Категорія числа в англійських дієсловах є менш чіткою, індикаторами якої є форми дієслова «to be» в теперішньому і минулому часі, такі як «is,» «was,» «are,» «were,» а також форми 3-ої особи теперішнього часу, які використовують морфему -(es)s, наприклад, «speaks,» «writes.»

3.4. Граматична категорія способу дії в англійській мові

Категорія способу – це граматична категорія, що виражає відношення дії до дійсності, встановлюване тим, хто говорить. Категорія способу включає форми дійсного, наказового і умовного способу, які відрізняються за вираженням реальних (дійсний спосіб) та нереальних (умовний і наказовий) дій.

Способи виражають, як мовець сприймає дію у відношенні до реальності.

В англійській мові існують три способи: дійсний, умовний, наказовий.

Дійсний спосіб (Indicative Mood) вказує на те, що мовець розглядає дію як реальний факт, пов'язаний з теперішнім, минулим або майбутнім. Дійсний спосіб (або індикатив – лат. *indikativus* – дійсний спосіб) вказує на реальний процес, який реалізується в одному з трьох часових планів: теперішньому, минулому і майбутньому.

Дієслова дійсного способу є характерними для широкого спектру етикетних висловлювань. Висловлюючи думки про дійсний спосіб, В.В. Виноградов вказував, що форми дійсного способу не виражають емоційно-вольового ставлення суб'єкта до дії. Форми дійсного способу вважаються «об'єктивними». Проте ця об'єктивність може бути оточена різними відтінками суб'єктивного уявлення, яке є характерним для часових форм. Модальні слова і частки можуть змінити значення прямого твердження чи заперечення факту, властивого дійсному способу, на вираження недостовірності, сумнівності або навіть ірреальності дії, що зменшує категоричність висловлювання і впливає на його ввічливість.

Умовний спосіб (Subjunctive Mood) показує, що мовець розглядає дію не як реальний факт, а як передбачуване, бажану або можливу дію при наявності яких-небудь умов. Форма умовного способу дії минулого часу представляється формою дієслова *be- were*, що може виражати модальне значення як нереальності, так і проблематичності, тобто невпевненості, сумніву. Уживання цієї форми характерне в умовних підрядних реченнях, підрядних реченнях нереального порівняння, що починаються сполучниками

as if, as though, та підрядними реченнями з дієсловом wish, що містять побажання [5].

Аналітичні конструкції умовного способу дії можуть передавати або проблематичне, або нереальне припущення, залежно від того, до якого часу воно відноситься. Взаємозв'язок між часовою віднесеністю і проблематичністю можна описати так: якщо припущення стосується майбутнього часу, то воно є проблематичним або можливим, оскільки умова може бути виконана. У випадку, коли припущення відноситься до теперішнього часу чи минулого, воно вже не буде виконане і, отже, вважається нереальним. Ці форми передаються:

1. поєднанням дієслів should/would із простим (неперфектним) інфінітивом для теперішнього та майбутнього часів.
2. поєднання дієслів should/would з перфектним інфінітивом для минулого часу.

За переконанням більшості лінгвістів, таких як К. Бруннер, Є. Зверева, Р. Лакофф, аналітичні форми вживаються в основному реченні умовного періоду і виражають припущення, яке залежить від умови в підрядному реченні. У сучасній англійській мові аналітична форма умовного способу дії майже завжди зустрічається в різних типах речень: у простих, у складносурядних, у головній частині складнопідрядного речення з будь-яким підрядним, а також у більшості підрядних речень, у вставних реченнях і безсполучникових.

При вживанні аналітичних форм у простому реченні з контексту легко можна здогадатися про передбачувані умови, такі речення ще називають «уламками» складнопідрядних [11].

Аналітичні форми умовного способу застосовуються у головній частині складнопідрядних речень, де мають місце підрядні умови.

В англійській мові спосіб дієслова є граматичною категорією, яка використовується для вираження модального значення. Наприклад, умовний спосіб (The Subjunctive Mood) передає ірреальні, бажані або дії, які

здійснюються за певних обставин. Семантична суть категорії способу полягає в контрасті між реальними діями (дійсний спосіб) і ірреальними діями (умовний спосіб). Ця категорія виражає відношення дії до дійсності, вказуючи на протиставлення між реальністю і ірреальністю. Форми способу можуть мати різні значення і, відповідно, виражати різні модальності.

В англійській мові існують три типи підрядних умовних речень: реальні, напівреальні (ймовірні) та нереальні. Кожен з них має свої особливості, які слід враховувати при їх перекладі.

- 1) Реальна умова виражає дійсну залежність однієї дії від іншої і передбачає обов'язкове її здійснення.
- 2) Напівреальні речення виражають передбачення, а не факт, яке можливо здійсниться, а можливо ні.
- 3) Нереальні умови – це нереалізовані, не відповідні дійсності, що відносяться до минулого і позначаються в англійській мові перфектними часами.

Вибір модального дієслова в підрядних реченнях залежить від ступеня передбачення.

3. Наказовий спосіб (Imperative Mood) виражає волю мовця, спонукання до виконання дії, прохання або наказ мовця.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ III

В англійській мові граматична категорія виду виражається за допомогою трьох форм дієслова: простого (Simple), тривалого (Continuous), і доконаного (Perfect). Вона допомагає вказати на характер і тривалість дії в конкретний момент часу чи відносно до інших дій.

Граматична категорія часу в англійській мові реалізується за допомогою трьох часів: теперішнього (Present), минулого (Past), і майбутнього (Future). Ця категорія допомагає визначити, коли відбувається чи відбулася дія.

Граматична категорія особи в англійській мові виявляється через форми дієслова, які вказують на особу, яка виконує дію. Основні особові форми це: перша особа однини (I, we), друга особа однини та множини (you), третя особа однини та множини (he, she, it, they).

Граматична категорія способу дії визначається за допомогою інфінітиву (Infinitive), невизначеної форми дієслова, яка може бути безособовою, а також за допомогою форм дієслова, які вказують на спосіб виконання дії. Основні способи – це індикатив (Indicative), який вказує на реальні факти, імператив (Imperative), який використовується для вираження наказів та прохань, та кондиціонал (Conditional), який вказує на умовні дії.

Граматичні категорії виду, часу, особи і способу дії в англійській мові грають ключову роль у вираженні смислу дії в реченні. Вони дозволяють точно визначити, як, коли і ким виконується дія, що сприяє формулюванню правильного та чіткого висловлення.

РОЗДІЛ IV. ПРАГМАТИЧНІ СМИСЛИ ДІЄСЛОВА В УКРАЇНСЬКІЙ І АНГЛІЙСЬКІЙ МОВАХ

4.1. Систематизація прагматичних смислів дієслова української мови в концепції Оксани Халіман

У третьому розділі «Грамматика оцінки: морфологічні категорії української мови» [80] авторка концентрується на розгляді ролі дієслова та його граматичних форм у процесі формування рецензій оцінних значень. Зокрема, вона детально досліджує видові дієслівні форми, спробуючи визначити їхні функції та витягти на світло прагматичний потенціал у вираженні оцінних концепцій.

Порівнюючи видові форми дієслів, авторка виявляє їхню різноманітність та спрямованість на вираження певних відтінків смислу в мовленні. Важливим аспектом аналізу є спроба розкрити приховані аспекти та прагматичні відтінки, які можуть сховатися за вживанням певних дієслівних форм у контексті оцінних висловлювань.

Проте слід відзначити, що в наведених прикладах оцінне значення не завжди є однозначним, іноді воно вимагає більш докладного висвітлення та пояснень. Наприклад, відповідь на запитання «Прочитав? — Читав» може вважатися не лише виявом негативної оцінки своєї діяльності, але й вказівкою на готовність виконати необхідну дію, позитивне визначення своєї мовленнєвої компетентності, намагання неформалізувати комунікативну ситуацію та зберегти позитивний відтінок у спілкуванні.

Авторка, зокрема, аналізує комунікативно-прагматичні особливості використання дієслівних видових форм у наказовому способі, намагаючись виокремити наміри мовця. Однак, інтенції, такі як бажання привернути увагу, виявити вищість, представити себе як розумного та витонченого співрозмовника, залишаються поза межами детального аналізу.

При цьому важливим є також врахування специфіки мовленнєвого контексту та міжособистісних відносин між учасниками комунікації. Наприклад, можливість використання певних дієслівних форм для досягнення певних комунікативних цілей, таких як залучення уваги, формування певного враження про себе та інших [80].

Отже, в третьому розділі запропонованого дослідження граматичних категорій дієслів в контексті оцінки мовленнєвих актів авторка проводить глибокий аналіз вираження оцінних концепцій через призму дієслів та їхніх граматичних форм. Виявлення відтінків значень та розкриття прагматичного потенціалу допомагає у розумінні того, яким чином мовець обирає висловлювання для досягнення певних комунікативних цілей у контексті оцінювання та вираження власних поглядів.

У своїй дослідженні, дослідниця детально розглядає, як використання різних часових форм впливає на створення оцінного контексту. Вона аналізує механізми, які дозволяють свідомо використовувати форми одного часу замість іншого для створення конкретного ефекту оцінки. Особливу увагу приділяє навмисним порушенням в дієвідмінюванні, які породжують іграми та мають значний прагматичний потенціал [80].

Дослідниця підкреслює, що порушення в граматичних формах можуть не лише відображати оцінні відтінки, але й впливати на спосіб вираження часових та способових аспектів. Наприклад, вона розглядає використання форм способу у конкретних контекстах та показує, що вони можуть виконувати функції як способові, так і часові в певних ситуаціях.

Особливу увагу авторка приділяє порядку слів у синтаксичних сполуках і демонструє, як він має семантичне значення в аналізованих виразах. Це допомагає виявити відтінки значень та розкрити прагматичний контекст вживання дієслівних форм.

У своїх роздумах щодо аксіологічного значення категорії способу, дослідниця вказує на те, що форми способу, окрім своєї основної категорії, можуть виконувати інші функції, зокрема, способові та часові. Вона виявляє,

що такий підхід до аналізу глибше розкриває семантику та можливості використання цих форм у конкретних ситуаціях.

Також авторка звертає увагу на прагматичний потенціал безособових форм дієслів. Наприклад, конструкція «Дисертація пишеться, як видається» не лише маркує негативну оцінку, але і вказує на повільний хід процесу, що може викликати різні емоційні реакції у мовця. Безособова форма служить засобом зняття відповідальності з мовця, дозволяючи йому відсторонитися від результатів своєї діяльності [80].

Авторка також вивчає вплив порядку слів у синтаксичних фразеологізмах на їхню семантику. Наприклад, висвітлюється, як фразеологізми «А він — кричати!» та «Сидіти!» можуть залежати від екстралінгвальних факторів та ситуації, що впливає на їхнє тлумачення та сприйняття в мовленні [80].

Дослідження вказує на те, що вживання інфінітива у вигляді непрямого звертання не завжди призводить до виникнення оцінних значень. Прагматично виразні форми інфінітива лише в деяких випадках стають аксіологічно виразними. Заслуговує визнання факт врахування під час аналізу оцінних моделей взаємин між учасниками комунікації, а також спроба описати інтенції мовця під час аналізу різних типів фразеологізованих сполук, що характеризуються виразним оцінним значенням.

Важливим є врахування прагматичного аспекту при вивченні взаємодій між учасниками мовленнєвого акту. Авторка розглядає різні типи фразеологізованих конструкцій із яскравими оцінними відтінками та визначає їхню роль у комунікативному процесі.

Однак, варто відзначити, що є певні резерви у тлумаченні значень деяких граматичних одиниць, і не завжди можна однозначно погодитися з підходами авторки. Наприклад, інтерпретація моделі «А прибрати?» як невічливої може викликати сумніви. З точки зору деяких спілкуювачів, така конструкція може виявитися менш прямою чи категоричною порівняно з іншими виразами, такими як докір або наказ. Більше того, в певних

ситуаціях, наприклад, у формі жарту, ця фразеологічна конструкція може використовуватися для гармонізації та інтимізації спілкування, або ж вираження гумору. Наприклад, «А прибрати?» може використовуватися для виходу з напруженої ситуації або флірту, створюючи легку та розслаблену атмосферу у спілкуванні.

У цьому дослідженні ретельно розглядається взаємодія граматичних категорій виду та часу в дієслівних формах української мови. Зазначається, що взаємозумовленість цих граматичних категорій виявляється у вираженні оцінного значення. Автор докладно розглядає ці категорії в окремих підрозділах, визначаючи їхню роль у вираженні оцінного смислу [80].

В роботі відзначається, що в кожній з описаних моделей граматичних категорій виду та часу, одна з них виконує провідну роль у вираженні оцінного значення, тоді як інша стає обов'язковим компонентом цього механізму. Наприклад, при метафоризації часу, видова характеристика виявляється необхідною умовою для реалізації відповідної моделі. У випадку гри видовими формами, важливою є певна часова віднесеність. Актуалізація вказаних механізмів відбувається в конкретних контекстуальних умовах і, зрозуміло, залежить від лексичного наповнення.

Зазначається, що мінливий спектр видової семантики, що переплітається з лексично-значеннєвими характеристиками дієслова, часовими й модальними рисами, вказує на наявність у грамемі виду як первинних, так і вторинних функцій. Дослідження робить акцент на виразних можливостях вищо-часових форм, які в обмеженому контексті здатні виражати різноманітні значення, включаючи й оцінні.

Авторка дотримується погляду, що граматичні категорії виду та часу взаємодіють, створюючи багатофункціональний і виразний механізм вираження оцінного смислу. Зазначаючи важливість прагматичного підходу до вивчення цих категорій, дослідження відкриває динаміку їхнього використання у конкретних випадках, враховуючи контекст та лексичний зміст [80].

Дослідження Оксани Халіман розкриває цікавий механізм утворення оцінних значень за допомогою видових форм дієслів в українській мові. Мікродіалоги, які використовуються для моделювання питань та відповідей, стають полем для виявлення відтінків оцінки залежно від вибору видових форм [80].

Зазначається, що видові форми одного дієслова, використані для позначення дій у минулому часі, викликають негативне оцінювання учасників спілкування. Це виникає через враження відсутності очікуваного результату, що був передбачений питанням-дією. В контексті мікродіалогів відбувається гра між смислами граничності та потенційної, нереалізованої граничності. Спілкування комунікантів розцінюється як наявність або відсутність результату виконання дії, що стає ключовим елементом в процесі оцінювання.

Також важливо відзначити, що негативний аспект оцінки втілюється через вживання розповідних речень, де дієслово минулого часу НДВ вказує на тривалу дію, а відповідне дієслово минулого часу ДВ із запереченням констатує відсутність очікуваного результату та виражає негативну оцінку.

Цей описаний механізм визначається видовими парами граничних дієслів, які виникають внаслідок перфективації. Вони передбачають наявність властивості ситуації мати результат. Такий підхід дозволяє аналізувати мікроаспекти спілкування, розкриваючи внутрішній механізм формування оцінних смислів за допомогою видових відтінків дієслів у різних синтаксичних конструкціях [80].

В контексті концепції Оксани Халіман виявлено цікавий механізм формування оцінних значень, зокрема через вживання видових форм дієслів в імперативних ситуаціях. У таких ситуаціях форми Недоконаного Вигляду (НДВ) використовуються для досягнення певного ефекту, а саме зменшення дистанції між співрозмовниками та передбачення негайного виконання дії, викликаній ситуацією.

Однак, як вказано в дослідженні, використання форми Доконаного Вигляду (ДВ) в таких контекстах призводить до конфлікту між узвичаєними та типовими для видових форм особливостями ситуації, контексту та вибраною формою. Це, в свою чергу, забезпечує моделювання негативної мовленнєвої тональності та вираження невічливості.

Мовленнєва ситуація, в якій мовець використовує форму ДВ для категоричної дії, сприймається як волевиявлення мовця, що збільшує дистанцію між учасниками комунікативної ситуації. Такий вибір форми свідчить про виявлення недоречної категоричності та пов'язано з проявом невічливості та негативною оцінкою [80].

Додатково, розгляд варіанту заміни типової для неочікуваної імперативної ситуації форми ДВ формою НДВ підсилює фамільярність, іронічне ставлення до дії співрозмовника та актуалізує недоречні для ситуації характеристики. Це включає в себе подання дії як викликаної ситуацією та недоречну інтимізацію мовлення, що не схвалюється.

У концепції Оксани Халіман розглядається цікавий механізм породження оцінки через функціонування дієслівної лексеми в невластивій для неї словоформі. Цей процес забезпечує створення лексико-граматичного оксиморона, що виникає внаслідок невідповідності між граматичною видовою формою та її лексичним наповненням.

Головна ідея полягає в тому, що використання дієслів у непритаманних їм формах дозволяє ігнорувати граматичні обмеження та створює граматичну ігреду для досягнення конкретних комунікативно-прагматичних цілей, особливо у вираженні оцінки. Таке формотворення надає дієслівній лексемі певну неприродність та «кострубатість», що сприяє створенню враження відхилення від норми та підсилює репрезентацію позначуваної дії.

Цей підхід може бути сприйнятий як креативний спосіб маніпулювання мовною формою для досягнення конкретних ефектів. Така невластива форма дієслова привертає увагу слухача, створюючи зручний механізм для вираження аксіологічних відтінків та підкреслення семантичних аспектів.

У концепції Оксани Халіман важливо розглядати механізм породження оцінки через okazіональні утворення, які виникають внаслідок креативного поєднання видової семантики вихідного дієслова та протилежної, передбаченої формантом для похідної форми. Цей механізм дозволяє створити нові семантичні відтінки, зокрема оцінні, шляхом вирішення конфлікту між видовою специфікою [80].

Okazіональні утворення для вираження додаткових видових значень є результатом творчого підходу до мовної форми. Конфлікт видової специфіки, що виникає внаслідок поєднання різних видових форм, розв'язується на користь нових семантичних відтінків, серед яких важливе місце відводиться оцінним значенням.

Неприродність та «кострубатість» okazіональної форми відіграють важливу роль у створенні ефекту враження відхилення від звичайного, що сприяє виразній репрезентації позначуваної дії. Незвичайність форми допомагає «спотворити» саму дію, що в свою чергу сприяє вираженню її негативної оцінки.

У концепції Оксани Халіман важливим є розгляд механізму породження оцінки через маніпуляцію граматичним значенням минулого часу. Подані приклади свідчать про те, що граматична іграма виникає при використанні минулого часу як опозиційної часової форми в чужому контексті, що сприяє формуванню прагматичної оцінки.

Використання форми минулого часу в іншому контексті може бути важливим для створення психолінгвістичних ефектів та породження оцінки. Мовець обирає форму минулого часу з метою взаємодії із слухачем, спонукаючи його порівняти дану дію з іншими минулими подіями. Це створює можливість оцінки події з погляду аналогічних ситуацій з досвіду мовця.

Досліджувана модель вирізняється вираженням пейоративних відтінків ставлення до названої дії. Маніпуляція формою минулого часу допомагає мовцю виразно передати свою оцінку щодо дії, використовуючи не лише сам

факт, але й контекст і асоціації з минулим досвідом. Такий підхід сприяє формуванню прагматичних смислів дієслів української мови в рамках концепції Оксани Халіман.

Аналізуючи механізм породження оцінки в контексті концепції Оксани Халіман, слід визначити, що у відповідях та коментарях на спонукання до дії мовець використовує форму минулого часу для негативної оцінки дії, що має відбутися в майбутньому. Це є результатом психолінгвістичних особливостей, де граматична іграма виникає внаслідок маніпуляцій граматичним значенням.

Зазначена конструкція часто завершується риторичним питанням, яке засвідчує впевненість мовця в невдачі або недоцільності відповідної дії. Репліки включають іронічне оформлення за допомогою питань типу «а далі що?», «а потім що?», «і що?». Такий використання форми минулого часу є важливим для передачі відчуття невдачі, непотрібності чи негативного результату.

Граматична іграма в даному випадку моделюється через транспоноване вживання часової форми, тобто використання минулого часу замість майбутнього чи умовного способу. Сам вибір часової форми визначається психологічним сприйняттям мовцем подій у майбутньому, що дозволяє йому ставити дану дію в ряд подібних ситуацій для подальшої її оцінки.

Механізм породження оцінки, який базується на використанні форми минулого часу дієслова для позначення майбутніх фактів, вказує на негативний відтінок та виражає ставлення мовця до подій у майбутньому. Це визначається його сприйняттям подій як надто швидкого розвитку подій або як неякісного виконання дій, їх недоречності чи невідповідності певним особам.

Граматичну ігреду в цьому випадку моделює транспозиція форми минулого часу у сферу вживання майбутнього. Це відрізняється від ситуації, де форма минулого часу використовується для передачі умови, оскільки в

даному випадку мовець розглядає майбутню дію як вже здійснену і оцінює її з цього погляду. Це пов'язано з психологічним сприйняттям часових форм.

Такі висловлювання часто супроводжуються специфічною інтонацією, яка виражає претензії до позначуваної дії та невдоволення можливим розвитком подій. Це викликає у слухача враження, що мовець висловлює свої претензії або несподіванку щодо майбутніх подій.

Механізм породження оцінки, що базується на використанні форми теперішнього часу для негативної оцінки здійсненого факту, відзначається своєрідним перенесенням дії з минулого для більш драматичного відтворення її «на очах» у слухачів. Цей підхід сприяє створенню ефекту драматизації оповіді та акцентує увагу на емоційно-оцінному ставленні мовця.

Грамматична іграма в цьому випадку реалізується через контраст між формою теперішнього часу та контекстом, коли факт минулого переноситься в пласт теперішнього. Це створює ефект більш сильного враження та забезпечує емоційно-оцінне (негативне) сприйняття мовлення.

Такий механізм показує, як вживання конкретної часової форми може бути використано для акцентуації оцінного аспекту мовлення та впливу на емоційне сприйняття слухачів.

Механізм породження оцінки через переносне вживання дієслівних форм майбутнього часу НДВ виокремлюється емоційністю та експресивністю. Контраст між контекстом і граматичним значенням форми сприяє виникненню іграми, яка виражає оцінний аспект мовлення.

Використання майбутнього часу для вираження негативної оцінки передбачає сприйняття дії як такої, що не повинна відбуватися у майбутньому. Це відбувається через цілеспрямоване транспонування граматичного значення майбутнього часу, що підсилює емоційний відтінок та виражає негативне ставлення мовця до ситуації.

Також, через іронічне представлення бажаної дії за допомогою форми майбутнього часу, мовець вказує на неможливість її виконання та виражає

незадоволення. Граматична іграма в цьому випадку реалізується за допомогою кількох граматичних засобів, таких як граматичні засоби особи та часу, що підсилює виразність та оцінний характер висловлення мовця.

Оцінка охоплює широкий спектр різнорівневих мовних одиниць, дослідження яких викликає значний інтерес, оскільки взаємодія семантики, зокрема граматики, і прагматики становлять одну з центральних проблем лінгвістики. У контексті концепції Оксани Халіман розглядається роль морфологічних одиниць у вираженні аксіологічних смислів, аналізуючи механізми вираження оцінки як вторинної функції морфологічних одиниць.

Морфологічні одиниці виступають важливим засобом вираження оцінки, і їх комплексний аналіз формує морфологію оцінки, що є важливою галуззю мовознавства. Згідно з концепцією Оксани Халіман, в мовознавстві мовні засоби об'єднуються як прагматично значущі через їхню функціональну (оцінну) спеціалізацію.

Аналіз особливостей комунікативної взаємодії в типових ситуаціях міжособистісного спілкування, визначених оцінною тональністю, дозволяє визначити механізми вираження оцінки як вторинної функції морфологічних одиниць. Ці механізми ґрунтуються на екстралінгвальних чинниках та взаємодії лінгвофілософських категорій, що робить їх особливо цікавими для вивчення.

В основі моделювання оцінних граматичних ігор лежать процеси транспозиції граматичних форм, креативного формотворення, такого як заповнення граматичних лакун, сприяючи метафоризації граматичного значення. Також важливо враховувати створення граматичних контрастів, цілеспрямоване варіювання форм і розширення граматичних можливостей граматичних форм за допомогою своєрідної сполучуваності.

Розглянемо приклади за концепцією Оксани Халіман. Механізм породження оцінки, як визначено в її концепції, розкривається через використання форми минулого часу для позначення майбутніх фактів. Це нерідко надає негативний відтінок і виражає відповідне ставлення до

швидкого розвитку подій, недоречності та невідповідності. Такий підхід відображає транспозицію форми минулого часу у сферу майбутнього, що сприяє виникненню вторинних відтінків, зокрема оцінних.

В контексті концепції Оксани Халіман важливо розглядати емоційні та експресивні аспекти переносного вживання дієслівних форм майбутнього часу. Ця особливість ґрунтується на контрасті між контекстом і граматичним значенням форми, сприяючи виникненню ігрових форм для вираження оцінки. Іронічне представлення бажаної дії формою майбутнього часу свідчить про неможливість її виконання та виражає незадоволення та негативне ставлення до ситуації. Це моделюється за допомогою аплікації кількох граматичних засобів вираження оцінки, таких як граматичні особливості особи та часу.

Вивчені граматичні одиниці, використовувані в аксіологічній функції, проявляють відмінності у рівні їхньої інтенсивності (наприклад, у вживанні родових форм) чи експресивності (як у випадку креативного утворення відмінкових форм невідмінюваних іменників, видових форм, а також специфічного вживання дієслів, пов'язаного зі зворотністю, перехідністю/неперехідністю та іншими ознаками). Додатково, деякі з цих граматичних одиниць володіють поліфункціональністю, здатністю моделювати граматичні ігри з полярними оцінними смислами (такі як форми середнього роду, множини і інші).

Серед механізмів, які були описані, оцінні граматичні ігри тривалий час залишаються продуктивними в українському мовленні (наприклад, гіперболічна множина, узагальнювальна множинність і інші). Деякі з них виявляють активність в живому вживанні періодично (наприклад, гендерно маркована оцінна гра, яка описує чоловіка в спідниці), і це пов'язано з соціолінгвістичними чинниками. Є також нові форми, які формуються на сучасному етапі і характеризуються ізольованим використанням (наприклад, креативні видові форми).

Певні оцінні граматичні ігри демонструють національну специфіку функціонування, що можна пояснити тим, що грамати́ка, так само як і лексико-

семантична система, має свій національний «колерит». Хоча існують аналогії з українською мовою, відзначаються своєрідні особливості функціонування досліджуваних граматичних форм в українській мові, що підкреслює їх національну специфіку (наприклад, форми середнього роду).

Зі збільшенням рівня комунікативного досвіду мовця спостерігається зменшення експресивності вживання наявних в мові оцінних засобів, таких як оцінні лексеми, що свідчить про раціоналізацію оцінки та змушує носія мови шукати нові форми вираження своїх оцінок. З одного боку, використання вивчених засобів може стати автоматизованим, оскільки мовці можуть спиратися на власний досвід у використанні вторинної граматичної семантики як прецедентного значення, опираючись на попередні випадки вживання. Але, з іншого боку, аналізовані граматичні одиниці залишаються зручними засобами вираження оцінки, оскільки вони можуть постійно оновлюватися завдяки поєднанню граматичного механізму з іншим лексико-семантичним наповненням, що задовольняє мовця у пошуку нових засобів вираження своїх комунікативних інтенцій.

Вивчаючи нові явища в сучасній українській мові, необхідно враховувати не тільки відступи від сформованих граматичних правил, але й розглядати їх як тенденцію використання описаних граматичних ігор як відтворення вторинної семантики граматичних одиниць у прецедентному ключі. Очевидно, потрібно розширювати лінгвістичну літературу, зокрема навчальні посібники, для включення описів нових функцій мовних одиниць, коментарів до специфіки нових відтінків значень та моделювання нових прагматичних норм. З'являється необхідність кодифікації відповідних тенденцій у граматиці української мови та фіксації та пояснення нових семантичних і прагматичних відтінків значень у лексикографічних джерелах. Таким чином, дослідницька перспектива є широкою, і найголовніше — продовжити вивчення граматики оцінки з урахуванням синтаксичних ресурсів мови.

4.2. Систематизація прагматичних смислів дієслова англійської мови відповідно до теорії українського мовознавства

Систематизація прагматичних смислів дієслів англійської мови відповідно до теорії українського мовознавства є завданням, що розкриває важливі аспекти комунікативної природи дієслів у мовленнєвому акті. Дослідження комунікативних дієслів розкриває взаємозв'язок їхньої семантики та функцій з місцем у лексико-семантичній парадигмі (ЛСП), розрізняючи ядерні та периферійні дієслова. Ядерні дієслова мають інваріантне значення та охоплюють усю множину значень конкретної підгрупи, в той час як периферійні мають вузькі конкретні значення та меншу частотність вживання у текстах.

Лексико-семантична когезія визначається зв'язками між реченнями, формованими через повторення лексичних одиниць. Когезія є важливим елементом дослідження комунікативних дієслів на текстовому рівні, зокрема, лексико-семантична когезія забезпечує зв'язки та взаємодію між реченнями шляхом повторення лексичних одиниць, що сприяє структуруванню мовлення та ефективній організації вербальної дії.

Комунікативні дієслова в англійській мові відображають багатогранність мовленнєвого акту, а їх значення містять інформацію про суб'єкт говоріння, комунікативний намір, адресата та інші характеристики мовленнєвого акту. Ці дієслова виконують певні функції, які є необхідними для ефективного впливу на адресата в процесі комунікації.

До категорії дієслів-актуалізаторів можна віднести дієслова, які прямо виражають сам процес мовлення. Один із таких прикладів – дієслово «to say», що є одним з найчастіше вживаних у сучасній англійській мові. За дослідженням, воно є найбільш часто вживаним дієсловом у сучасній англійській мові. Усі значення цього дієслова входять до категорії «комунікативний діяльність», оскільки воно виражає акт висловлювання думок або передачі інформації.

Основна семантична група для «to say» визначається як «висловлювати словами», «повідомляти», «розповідати». Це стосується передачі інформації, інструкцій чи просто вираження думок. Поняття «сказати правду/неправду» або «повідомити про новини» є важливими в межах цього дієслова.

Дослідження показує, що «to tell» також має важливе значення, яке включає передачу інформації конкретній особі, надання інструкцій чи розповідання. Додаток до «to tell» часто вказує на міру правдивості повідомлення, що робить його більш специфічним у деяких контекстах.

Модусні дієслова відіграють важливу роль у вираженні способу мовленнєвих дій та актів говоріння. Цей клас дієслів опосередковано пов'язаний із семою «to believe, say something about a person, event, etc.» та включає найбільшу кількість комунікативних дієслів [88].

Один із представників цього класу – дієслово «to call» – має три основні значення. По-перше, це може вказувати на вигук або вимовлення чогось голосно для того, щоб привернути увагу. По-друге, воно може стосуватися виклику (наприклад, лікаря чи поліції), зазвичай за допомогою телефону. І, по-третє, воно може означати вказівку імені чи титулу для когось чи чогось.

Це дієслово може вводити пряму мову в тексті, надаючи йому динаміку та емоційність. Наприклад, вираз «Hello auntie!» є прикладом використання «to call» для привертання уваги.

Ще одним прикладом модусного дієслова є «to snap», яке вказує на те, що хтось говорить гостро та неввічливо. Це дієслово також може вживатися

для введення прямої мови, надаючи тексту характеру та настрою. Наприклад, «So did Henry's wife» snapped Mrs Venables, стверджуючи свої слова.

Релятивні дієслова грають важливу роль у вираженні супроводу мовлення та поясненні процесу мовленнєвого акту. Одним із релятивних комунікативних дієслів є «to agree», яке має два основних значення.

У першому значенні «to agree» вказує на те, що співрозмовники мають спільну думку, приймають пропозицію або ідею. Це може виявлятися у тому, що вони дійшли згоди у вирішенні певної проблеми чи прийняли спільне ставлення до чогось. Наприклад, «But many traders agree with Yamaichi's Neil McKinnon, who fears the Nikkei will test 16,000» – тут різні трейдери поділяють точку зору Ніла МакКіннона і висловлюють погодження щодо його прогнозу.

Також, «to agree» може вживатися для вираження згоди на виконання дії або прийняття пропозиції. Наприклад, «if you agree to do something, you say that you will do it» – це вказує на погодження з виконанням конкретної дії чи прийняття пропозиції.

Додатковими прикладами релятивних комунікативних дієслів є «to commence» та «to conclude», які супроводжують пряму мову та виражають початок чи завершення мовлення. Наприклад, «He commenced, 'My very good friends, I won't keep you long'» – тут «to commence» вказує на початок виступу, а «He concluded his speech» – на завершення мовлення [88].

Прагмалінгвістика представляє сучасний підхід до вивчення мовлення, зосереджений на комунікативній діяльності учасників мовленнєвої ситуації. Цей напрямок науки дозволяє систематично досліджувати цілеспрямовану комунікативну взаємодію. Оцінка комунікативних інтенцій висловлювання, його іллокутивної сили та прагматичного ефекту стає можливою лише в контексті, враховуючи взаємозв'язки з іншими висловлюваннями.

Добрим прикладом такого дослідження є фраза «Will be back in 5 minutes», яку в різних контекстах можна розглядати як обіцянку, погрозу,

повідомлення або попередження. Це ілюструє, як прагматичний контекст може визначати інтенції та ефекти мовлення.

Похідні іллокутивні дієслова становлять ключову складову мовно-дієвої архітектури у художньому творі, де представлені всі передумови для успішного функціонування різноманітних за структурою та способом словотворення дериватів. Ці похідні дієслова надають художньому тексту специфічності, визначаючи комунікативну ситуацію, називаючи учасників та вказуючи на широкий спектр умов реалізації мовно-дієвої архітектури.

Запропонована класифікація іллокутивів включає шість груп дієслів: репрезентативи, директиви, інтерогативи, комісиви, дескриптиви та імплікатори. Ця класифікація ґрунтується на їхній здатності адекватно передавати іллокутивні сили мовно-дієвих актів, таких як повідомлення, наказ, прохання, пропозиція, запитання, обіцянка, гарантія та опис умов перебігу комунікативної ситуації та емоційного ставлення мовця до висловлення [87].

У контексті репрезентативного прагматичного типу найважливішими є мовленнєві акти повідомлення й опису. Вираження повідомлення передбачає реактивну стратегію як основну, ініціативну стратегію як близьку до ядра, а описову стратегію як периферійну. Зокрема, у висловленні опису, планування та умисне висловлення відомостей, остання виступає у ролі ядра.

Засобами експлікації висловлення власної думки (припущення) є описова й реактивна стратегії, при цьому основними тактиками є несхвалення та нейтральна оцінка. У висловленні передбачення основною стратегією є остання.

Спостереження показують, що найбільш часто вживаними перформативними формами є імпліцитні перформативні акти для передавання іллокутивної сили мовленнєвого акту повідомлення, тоді як неперформативні висловлювання найбільше використовуються для мовленнєвого акту опису й планування (міркування). Щодо мовленнєвого

акту передбачення й вираження власної думки (припущення), обидва типи висловлювань активно використовуються.

Для репрезентативних мовленнєвих актів, які передають інформацію чи описують події, характерним словотворчим методом є конверсія (модель $N \rightarrow V$), афіксація, що наближена до ядра, і скорочення, що відзначається периферійним використанням. Префікси, такі як *re-*, *dis-*, *fore-* (використовувані для вираження мовленнєвого акту передбачення), та суфікси *-ize*, *-en*, відзначаються як продуктивні засоби словотворення [112].

Для мовленнєвого акту вираження власної думки (припущення), планування та розмірковування афіксальні похідні є менш характерними.

У відношенні до прескриптивних мовленнєвих актів, в яких важливими є спонукання й наказ, спостерігається, що вони реалізуються через тактику прямого контролю в імпліцитно-перформативних і неперформативних висловлюваннях. Зокрема, у реквестивних дієсловах мовленнєвого акту акти прохання й питання дозволу експлікуються тактиками опосередкованого та прямого контролю, з невеликим переважанням першої в імпліцитно-перформативних висловлюваннях. У сугестивних мовленнєвих актах ядровими є мовленнєвого акту пропозиції та мовленнєвого акту застереження, які реалізуються переважно за допомогою тактики прямого контролю в імпліцитних перформативних актах.

Конверсивна модель $N \rightarrow V$ належить до ядра, в той час як інші моделі конверсії, а також афіксація і скорочення є периферійними засобами словотворення [112].

В англійській мові спостерігається тенденція використання тактики прямого запиту інформації для полегшення інтерпретації адресатом інтерогативних мовленнєвих актів (мовленнєвого акту). Тактика припущення близька до ядра, в той час як інші тактики є периферійними. Щодо імпліцитних перформативних актів, вони стають єдиною формою вираження для інтерогативних мовленнєвого акту, що може бути пов'язано з характером сучасної англійської мови та неможливістю неперформативного вираження.

Основним способом словотворення для інтерогативних мовленнєвого акту є конверсія (модель $N \rightarrow V$), яка широко використовується в англійській мові. Префіксація та словоскладання є периферійними, і серед префіксальних похідних найбільш продуктивними є ті, що утворені за допомогою префікса *dis-*.

У мовленнєвого акту комісивного прагматичного типу акти обіцянки й гарантії виступають як ядрові. Акти обіцянки часто виражаються тактикою зобов'язання виконати або не виконати певну дію, тоді як акти гарантії найчастіше використовують тактику запевнення.

Щодо форм вираження, спостерігається перевага імпліцитних перформативних актів як «демократичної» та неофіційної форми вираження іллокутивних актів у симетричних мовленнєвих актах. У префіксальних похідних, що використовуються для мовленнєвого акту комісивного типу, серед найпоширеніших є ті, що утворені за моделлю $re- + V \rightarrow V$ [112].

У дослідженні виявлено, що обидві тактики вираження дескриптивів – кооперативна та конфліктна – належать до ядра, але кооперативна тактика є більш частотною порівняно з конфліктною. Це обумовлено бажанням комунікантів дотримуватися принципу ввічливості та взаєморозуміння в художніх літературних текстах. Основною формою вираження дескриптивів є неперформативні висловлювання.

У групі реквестивних дійсність мовленнєвих актів (Дмовленнєвого акту) головними є акти прохання та питання дозволу, які експлікуються тактиками опосередкованого та прямого контролю, із невеликим переважанням першої в імпліцитно-перформативних висловлюваннях. Сугестивні Дмовленнєвого акту характеризуються ядровими актами пропозицій та застережень, які реалізуються переважно за допомогою тактики прямого контролю в імпліцитних перформативних актах. Конверсивна модель $N \rightarrow V$ є частиною ядра, тоді як інші моделі конверсії, а також афіксація і скорочення є периферійними.

В англійській мові застосовується тактика прямого запиту інформації для полегшення інтерпретації адресатом інтерогативних мовленнєвого акту. Близькою до ядра є тактика припущення, в той час як інші тактики є периферійними. Імплицитні перформативні акти є єдиною формою вираження цих мовленнєвих актів через характеристики сучасної англійської мови та неможливість використання експліцитної форми. Конверсія (модель $N \rightarrow V$) виявляється основним способом словотворення, а префіксація та словоскладання залишаються периферійними, з префіксами *dis-* як найбільш продуктивними [112].

Ядровими мовленнєвими актами комісивного прагматичного типу є акти обіцянки й гарантії. Акти обіцянки часто виражаються тактикою зобов'язання виконати або не виконати певну дію, тоді як акти гарантії найчастіше використовують тактику запевнення.

У дослідженні відзначено, що для мовленнєвих актів (мовленнєвого акту) обіцянки найпоширенішою є тактика зобов'язання виконати або не виконати певну дію, тоді як для мовленнєвого акту гарантії найчастіше використовується тактика запевнення. Обидва ядрові акти функціонують у трьох перформативних формах, проте комуніканти віддають перевагу імплицитним перформативним актам як більш «демократичній» та неофіційній формі вираження іллокутивних актів у симетричних мовленнєвих ситуаціях [112].

У випадку абсолютного переважання відсубстантивних конверсивів серед префіксальних похідних, найпоширенішими є ті, що утворені за моделлю $re- + V \rightarrow V$.

Тактики вираження дескриптивів, як кооперативна, так і конфліктна, входять до ядра, але кооперативна тактика виявляється більш частотною, що пояснюється бажанням комунікантів дотримуватися принципу ввічливості та взаєморозуміння. Основною формою вираження є неперформативні висловлювання.

Щодо способів утворення дескриптивів, конверсія (модель $N \rightarrow V$) вважається ядровим, а префіксальні похідні входять до периферійних. Також варто відзначити, що тактика емоційного опису є важливою для вираження більшості актів цього типу [112].

Щодо мовленнєвого акту примусу, вони виражаються у формі неперформативних висловлювань, проте основним способом словотворення залишається конверсія (модель $N \rightarrow V$).

Зазначено, що дослідження розкриває особливості вираження різних типів мовленнєвого акту та їх мовних форм у художній літературі.

У дослідженні розглянуто мовленнєві акти (мовленнєвого акту) репрезентативно-імплікаторного прагматичного типу, такі як мовленнєвого акту експресивного висловлювання, емоційно-оцінного опису дій персонажів і зацікавлення. Ці акти характеризуються ініціативною, реактивною та описовою стратегіями, і використовують тактики передавання репрезентативно-імплікаторних мовленнєвого акту, такі як схвалення, несхвалення та нейтральна оцінка.

Мовленнєвий акт експресивного висловлювання використовують ініціативну та реактивну стратегії, де тактики схвалення, несхвалення та нейтральної оцінки є ключовими. мовленнєвого акту емоційно-оцінного опису дій персонажів характеризуються описовою стратегією та використанням тих самих тактик. мовленнєвого акту зацікавлення можуть використовувати ініціативну та реактивну стратегії, а також тактики схвалення та несхвалення [112].

Усі ці мовленнєвого акту можуть використовувати конверсію (модель $N \rightarrow V$) як основний спосіб словотворення, а також використовувати афіксацію та дериваційні моделі $Adj \rightarrow V$, $Adv \rightarrow V$ як периферійні способи. Префікси *dis-*, *re-*, *un-* та суфікси *-ize*, *-en* є ключовими морфемами в утворенні цих мовленнєвого акту. Отже, дослідження вказує на різноманітність стратегій та тактик вираження репрезентативно-

імплікаторних мовленнєвого акту, а також на важливість різних морфем та способів словотворення у цьому прагматичному контексті.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ IV

У роботі проведено порівняльний аналіз систематизації прагматичних смислів дієслів української та англійської мови згідно з концепцією Оксани Халіман та теорією українського мовознавства відповідно.

Згідно з підходом Халіман, розглядаючи прагматичні смисли дієслів української мови, важливо враховувати контекстуальні особливості та взаємозв'язки з іншими елементами мовлення. Основний акцент робиться на розумінні, як дієслова впливають на комунікативний акт та як їхня семантика змінюється в залежності від конкретної ситуації вживання.

В аналізі прагматичних смислів англійських дієслів, спираючись на теорію українського мовознавства, виявлено схожі тенденції в контекстуальному використанні слів для досягнення певної комунікативної мети. Систематизація враховує різноманіття прагматичних функцій дієслів у спілкуванні.

Обидва підходи свідчать про необхідність врахування контексту та комунікативних відносин при аналізі прагматичних смислів дієслів в мовленні. Вони також підкреслюють важливість вивчення внутрішньомовних та міжмовних аспектів, сприяючи розумінню того, як мовленнєві акти функціонують у конкретних культурних та лінгвістичних умовах.

ВИСНОВКИ

Граматики оцінки та методологічні підходи до її вивчення стали важливими аспектами сучасного лінгвістичного дослідження. У цьому контексті, дискусія щодо контрастивної граматики оцінки відображає зростаючий інтерес до граматичних засобів вираження оцінки в різних мовах та їх порівняння.

Методологічні підходи до вивчення граматики оцінки включають різноманітні теорії та підходи, такі як трансформаційна граматики, глибинні та поверхневі структури, а також лінгвоаксіологія. Ці підходи дозволяють дослідникам розглядати не лише структури мови, а й їхню взаємодію з оцінковими компонентами.

Контрастивна граматики оцінки визначається як важливий напрямок, який дозволяє порівнювати граматичні засоби вираження оцінки в різних мовах. Це вивчення допомагає виявляти спільні риси та відмінності у використанні граматичних конструкцій для вираження оцінки в різних культурах і мовах.

Виокремлення граматики оцінки як окремого напрямку в лінгвістичних дослідженнях свідчить про збільшення уваги до проблем вираження оцінки в мові та її важливості для комунікації. Зосередження на контрастивних дослідженнях дозволяє глибше розуміти особливості кожної мови та їх взаємозв'язок, розширюючи кругозір дослідників.

Напрямок контрастивних досліджень граматики оцінки може допомогти у більш глибокому розумінні культурних та мовленнєвих особливостей різних груп людей. Вивчення того, як мова структурує оцінку та емоції, є важливим елементом для розкриття культурних різниць і підвищення ефективності міжкультурного спілкування.

У сучасному лінгвістичному дослідженні граматики оцінки визнається як ключовий аспект для розуміння взаємодії мови, культури та сприйняття. Застосування контрастивного підходу дозволяє вченим отримати

високоякісні порівняльні дані, що веде до нових відкриттів у сфері лінгвістики та антропології.

Граматична категорія виду в українській мові є однією з найважливіших, оскільки визначається двома основними грамемами: докінчений (завершений) і недокінчений (незавершений) види. Ця категорія впливає на сприйняття часових параметрів дії та визначає, чи вважається дія закінченою чи незавершеною в певний момент часу. Наприклад, "писати" (недокінчений вид) може вказувати на тривалість або регулярність дії, тоді як "написати" (докінчений вид) підкреслює завершеність.

Граматична категорія часу включає грамеми, які вказують на момент часу, коли відбувається дія. Основні форми цієї категорії – минулий, теперішній та майбутній часи. Наприклад, "я пишу" (теперішній час) вказує на поточний стан, тоді як "я писався" (минулий час) описує подію, що відбулася раніше.

Граматична категорія особи репрезентується грамемами, що вказують на особу, яка виконує дію. Вона включає третю особу (відсутність вказівки на конкретну особу), другу особу (вказівка на адресата) і першу особу (вказівка на мовця). Наприклад, "вона говорить" вказує на дію, яку виконує третя особа.

Граматична категорія способу дії визначається грамемами, які вказують на спосіб здійснення дії. Основні форми цієї категорії включають дійсний, умовний, та наказовий способи. Вони додають семантичні відтінки до дії та розширюють її вираження. Наприклад, "пишу" (дійсний спосіб) вказує на реальну дію, тоді як "писав би" (умовний спосіб) висловлює умовність.

Граматичні категорії виду, часу, особи і способу дії в українській мові представляють собою ключові елементи, які дозволяють точно структурувати та виразити мовленнєві конструкції. Ці категорії взаємодіють, утворюючи мозаїку граматичних можливостей для вираження різноманітних значень та семантичних відтінків в українській мові. Узагальнюючи, граматичні

категорії не лише допомагають у створенні правильних мовленнєвих структур, але і розкривають внутрішні особливості та динаміку української мови.

Граматичні категорії в англійській мові є основними будівельними блоками, які дозволяють точно виражати смислову інформацію в реченні. Ці категорії включають вид, час, особу і спосіб дії, і кожна з них грає ключову роль у визначенні, як ми сприймаємо та розуміємо вислів.

Граматична категорія виду виражається за допомогою трьох форм дієслова: простого (Simple), тривалого (Continuous), і доконаного (Perfect). Це дозволяє вказати на характер і тривалість дії в конкретний момент часу чи відносно до інших дій. Наприклад, "I have worked" вказує на завершену дію з підкресленою важливістю результату.

Граматична категорія часу реалізується через три часи: теперішній (Present), минулий (Past), і майбутній (Future). Ця категорія допомагає визначити, коли відбувається чи відбулася дія. Наприклад, "She will sing" вказує на майбутню дію.

Граматична категорія способу дії визначається за допомогою інфінітиву (Infinitive) та форм дієслова, які вказують на спосіб виконання дії. Основні способи – це індикатив (Indicative), який вказує на реальні факти, імператив (Imperative), який використовується для вираження наказів та прохань, та кондиціонал (Conditional), який вказує на умовні дії. Наприклад, "She sings" використовує індикатив, оскільки вказує на реальну дію.

Граматичні категорії укладають основу англійської граматики, дозволяючи точно виражати висловлення та розуміти його смислове навантаження. Розуміння цих категорій є важливим елементом для досягнення лінгвістичної точності та чіткості в спілкуванні.

У роботі був проведений детальний аналіз та порівняльний огляд систематизації прагматичних смислів дієслів української та англійської мов згідно з концепцією Оксани Халіман та теорією українського мовознавства відповідно.

За Халіман, прагматичні смисли дієслів української мови виражаються через їхню взаємодію з контекстом. Семантика дієслів змінюється відповідно до конкретної мовленнєвої ситуації, в якій вони вживаються. Важливим аспектом є аналіз взаємодії дієслів з іншими елементами мовлення та їхній вплив на комунікативний акт.

Ця концепція надає можливість докладно розглядати, як дієслова взаємодіють із змістом повідомлення та визначають його іллокутивну силу. Важливою є не лише сама лексична одиниця, а й контекстуальна роль, яку вона виконує у конкретному спілкуванні.

В аналізі прагматичних смислів англійських дієслів, спираючись на теорію українського мовознавства, виявлено аналогічні тенденції в контекстуальному використанні слів для досягнення комунікативної мети. Обидва підходи свідчать про необхідність врахування контексту та комунікативних відносин при аналізі прагматичних смислів дієслів в мовленні.

Вивчення внутрішньомовних та міжмовних аспектів прагматичних функцій дієслів сприяє розумінню того, як мовленнєві акти функціонують у конкретних культурних та лінгвістичних умовах.

Обидва підходи визначають необхідність уважного аналізу та врахування контексту для повного розуміння функцій та значень дієслів у мовленні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Андрієнко Т. П. Мовленнєвий акт іронії в англійській мові (на матеріалі художньої літератури XVI та XX століть) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04. “Германські мови”.Х., 2002.18 с
2. Безпояско О.К., Городенська К.Г., Русанівський В.М. Граматика української мови. Морфологія. К. : Либідь, 1993. 336 с.
3. Білецький А. Мовознавство у школі // Урок української. 2004. № 4. С. 41–42.
4. Булаховський Л. Дієслово. Підвищений науково-методичний курс української мови: Лекція 6. К.: НКО Центр. заочн. курси, 1929. С. 12–25.
5. Верба Л.Г. Граматика сучасної англійської мови: Довідник.К.: Логос, 2002.с.638с.341
6. Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті,- К., 1988.- 256 с
7. Вихованець І. Теоретична морфологія української мови: Академічна граматики української мови. К.: Пульсари, 2004. 400 с.
8. Вихованець І., Городенська К. Теоретична морфологія української мови.- К., 2004,- 398 с
9. Ганич Д. І., Олійник І С. Словник лінгвістичних термінів.- К., 1985.
- 10.Гладуш Н. Ф., Павлюк Н. В. Contrastive Grammar: Theory and Practice. Київ : Київський ун-т. ім. Б. Грінченка; Нац. ун-т Києво-Могилянська акад., 2019. 296 с.
- 11.Гладуш Н.Ф. Теоретична граматики англійської мови в таблицях і схемах. К.: Видавничий центр КНЛУ, 2002.
- 12.Гнатюк Г. М. Дієприкметник в сучасній українській літературній мові / Г. М. Гнатюк. К.: Наук. думка, 1982. 248 с.

- 13.Горецький П., Шаля їв. Українська мова. Практичнотеоретичний курсК., 1926.
- 14.Городенська К.Г. Онтологічні параметри граматичних категорій способу та часу // Мовознавство. 1997. №1 с. 40–42.
- 15.Горпинич В.О. Морфологія української мови: Підручник для студентів вищих навчальних закладів. К. : Академія, 2004. 335 с.
16. Граматична термінологія і правопись, ухвалені комісією мови при Українському товаристві шкільної освіти в Києві.- К., 1917,- 20 с
- 17.Грищенко А. П. Дієслово. Сучасна українська літературна мова. 3-тє вид., доповнене. К.: Вища шк., 2002. С. 360–399.
18. Грунський М., Сабалдир Г. Українська мова,- К., 1926.
- 19.Гудавичюс А. Сопоставительная семасиология литовского и русского языков. Вильнюс, 1985.
- 20.Євтушенко Н.І. Контрастивний та зіставний аспекти досліджень у сучасній лінгвістичній. Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія». Серія : Філологія. Мовознавство. 2014. Т. 221. Вип. 209. С. 24–28.
- 21.Жовтобрюх М. А. Українська граматика І. Нечуя-Левицького// Мовознавство1989.- № 1.- С. 36-39.
- 22.Жовтобрюх М. А. Курс сучасної української літературної мови / М. А. Жовтобрюх, Б. М. Кулик. К.: Вища шк., 1965. Ч. І 422 с.; 1972. Вид. 4-е. 425 с.
- 23.Загнітко А. П. Теоретична граматика української мови. Морфологія.- Донецьк, 1996.- 435 с
- 24.Загнітко А. Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни. Донецьк : ДонНУ, 2012. Т. 2. 350 с.
- 25.Загнітко А. Сучасний лінгвістичний словник. Вінниця: ТВОРИ, 2020. 920 с.

26. Загнітко А.П. Система і структура морфологічних категорій сучасної української мови (проблеми теорії) : Автореф. дис... докт. філол. наук. К., 1992. 38 с.
27. Загнітко А.П. Теоретична граматики української мови. Морфологія. Донецьк: ДонДУ, 1996. 435 С.
28. Залозний П. Коротка граматики української мови.- Ч. I.-К., 1918.-63 с
29. Зорівчак Р.П. Реалія і переклад: На матеріалі англійських перекладів української прози. Львів, 1989. 350 с.
30. Івченко М. П. Сучасна українська літературна мова / М. П. Івченко. К.: Вид-во Київ. ун-ту, 1965. 493 с.
31. Ільїн В. С. Морфологія. Курс сучасної української літературної мови. К.: Радянська шк., 1951. Т. 1. 519 с.
32. Кадомцева Л.О. Сучасні методологічні засади мовознавчої освіти // Українське мовознавство. Вип. 17. К., 1990. с. 3–8.
33. Калько В.П. Видова неоднорідність дієслова як вияв взаємодії категорії виду з її лексичним значенням . Мовознавство № 2, 1990
34. Ковтун О. В. Проблематика лінгвоаксіології в західній дослідницькій традиції: аспектуальний огляд. Challenges and achievements of European countries in the area of philological researches : Collective monograph. Vol. 1. Riga, Latvia : “Baltija Publishing”, 2020. P. 274–297.
35. Ковтун О. Відображення процесу становлення метамови граматики оцінки в сучасних словниках лінгвістичних термінів (на матеріалі нового словника лінгвістичних термінів А. Загнітка). Філологічні науки на перехресті культур і цивілізацій: актуальні питання. Київ : Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського, 2020. С. 141–144.
36. Корунець І.В. Порівняльна типологія англійської та української мов : навч. посіб. / І.В. Корунець. Вінниця: Нова книга, 2003.

- 37.Космеда Т. А., Халіман О. В. «Граматика оцінки» як актуальна проблема сучасного мовознавства. Лінгвістичні студії. Донецьк: Донец. нац. ун-т, 2011. Вип. 22. С. 17–23.
- 38.Космеда Т. Аксиологічні аспекти прагмалінгвістики : формування і розвиток категорії оцінки : [моногр.].Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2000.349 с.
- 39.Костусяк Н.М. Категорія ступенів порівняння у граматичній системі української мови: Автореф. дис....канд. філол. наук. К., 1998. 20 с.
- 40.Коцовський В., Огоновський І. Методична граматика руської мови.- Львів, 1904.
- 41.Кочерган М.П. Основи зіставного мовознавства. К.: Академія, 2006.
- 42.Крымский А. Украинская грамматика для учениковъ высшихъ классовъ гимназій и семинарій Приднэпровья. Т. ІІМ., 1907. 144 с.
- 43.Курило О. Початкова граматика української мови. Кілька уваг про її автора та дещо інше / О. Курило; підготовка до друку, вступна стаття і примітки Дмитра Бучка. Тернопіль: Підручники і посібники, 2007. 184 с.
- 44.Кучеренко І. К. Теоретичні питання граматики української мови: Морфологія. Вид. 2, уточ. й доп. Вінниця: Поділля-2000. 2003. 463 с.
- 45.Кучеренко І.К. Теоретичні питання граматики української мови. Вид. друге. Вінниця: Поділля 2000. 2003. 463 с.
- 46.Левицький А.Е. Порівняльна граматика англійської та української мов : навч. посіб. К. : Освіта України, 2007.
- 47.Леонова М.В. Сучасна українська літературна мова. Морфологія К.: Вища шк., 1983. 262 с.
- 48.Любинський М. Уваги до проекту елементарної граматичної термінології... // Вісник Інституту української наукової мови.- Вип. 1,- К., 1928.- С. 30-36.

49. Москаленко Н. А. Нарис історії української граматичної термінології. К., 1959,- 224 с.
50. Наконечна Л. Б. Семантико-функціональна транспозиція часових форм дієслова у поліпредикативних структурах сучасної української мови : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01. "Українська мова". Івано-Франківськ, 2008. 20 с.
51. Нечуй-Левицький І. Граматика українського язика. Ч. 1. К., 1913.
52. Ніконова В.Г. Курс теоретичної граматики сучасної англійської мови : навч. посіб. Вінниця : Нова книга, 2018.
53. Німчук В. В. Мовознавство на Україні в XIV-XVII ст.- К., 1985.-222 с
54. Огієнко І. Історія української літературної мови І. Огієнко. К., 1995. 294 с.
55. Огієнко І. Українська граматична термінологія // Краткій курсь українського язика. К., 1918. С. 211- 221.
56. Пилинський М. М. Мовна норма і стиль. К.: Наук. думка, 1977. 288 с.
57. Піддубська І. В. Модальна і темпоральна транспозиція дієслівних форм : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01. «Українська мова». Донецьк, 2001. 19 с.
58. Плющ М. Я. Морфологія. Сучасна українська літературна мова / В. М. Русанівський; [за ред. М. Я. Плющ]. К.: Вища шк., 2001. 430 с.
59. Пономарів О. Культура слова. Мовностилістичні поради,-К., 1999.- 239 с
60. Русанівський В. М. Структура українського дієслова / В. М. Русанівський. К. : Наукова думка, 1971. 315 с.
61. Русанівський В. М. Дієслово. Сучасна українська літературна мова К.: Наук.думка, 1969. 583 с.

62. Русанівський В.М. Порівняльно-типологічна характеристика дієслівного стану в сучасних слов'янських літературних мовах // Доповіді рад. делегації на VI Міжнар. з'їзді славистів (Прага). К., 1968 37 с.
63. Русанівський В.М. Структура українського дієслова. К.: Наук. думка, 1971. 315 с.
64. Селіванова О. Сучасна лінгвістика. Термінологічна енциклопедія. Полтава: Довкілля. К., 2006. 716 с.
65. Селігей П.О. Мовна свідомість: структура, типологія, виховання / НАН України. Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія». 2012. 118 с.
66. Смаль-Стоцький С, Гартнер Т. Руська граматики. Львів, 1893.
67. Сучасна українська літературна мова / за ред. А.П. Грищенка. К.: Вища шк., 2002. 439 с.
68. Сучасна українська літературна мова / за ред. М.Я. Плющ. К.: Вища шк., 2001. 319 с.
69. Сучасна українська літературна мова. Морфологія / за ред. І.К. Білодіда. К.: Наук. думка, 1969. 583 с.
70. Сучасна українська літературна мова. Морфологія. Синтаксис: Підручник. К.: Знання, 2010. 374 с.
71. Тимченко Є. Українська граматики,- Часть I, К., 1907,- 179 с
72. Українська мова. Енциклопедія.- Вид. друге, доп.- К., 2004.- 821 с.
73. Український правописний словничок з короткими правилами правопису. Зладив Г. Голоскевич,- Вид. друге.- К., 1918.- 191 с
74. Халіман О. В. Граматична іграма в аспекті аксіологічної прагмалінгвістики (на прикладі граматичного значення минулого часу). Філологічний вісник Уманського державного педагогічного університету ім. П. Тичини: зб. наук. праць /відп. ред. Г. І. Мартинова. Умань: ВПЦ «Візаві», 2012. Вип. 3. С. 132–139.

- 75.Халіман О. В. Граматичне значення майбутнього часу як засіб вираження оцінки в сучасній українській мові. Лінгвістичні дослідження: зб. наук. праць ХНПУ ім. Г. С. Сковороди. Х., 2017. Вип. 46. С. 86–91.
- 76.Халіман О. В. Категорія відмінка в аспекті аксіологічної прагмалінгвістики (на матеріалі української та української мов). Філологічні студії : Наук. вісн. Криворізьк. держ. пед. ун-ту : [зб. наук. праць] / [відп. ред. Ж. В. Колоїз].Кривий Ріг : КДПУ, 2011.Вип. 6.Ч. 2.С. 111-118.
- 77.Халіман О. В. Морфологічні засоби вираження категорії оцінки в сучасній українській мові : рід і число : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01. “Українська мова”.Х., 2011.20 с.
- 78.Халіман О. Демінутивні дієслівні форми як засоби вираження оцінки в українській мові. Граматичні студії: зб. наук. праць / Донецький нац. ун-т; наук. ред. А. П. Загнітко. Вінниця : ДонНУ, 2016. Вип. 2. С. 32–36.
- 79.Халіман О. Транспозиція імперативних форм як механізм породження оцінних значень (на матеріалі української та української мов). Науковий вісник Східноєвропейського національного університету ім. Л. Українки. Серія: Філологічні науки. 2015. № 6 (307). С. 137–142. 10
- 80.Халіман О.В. Граматика оцінки: морфологічні категорії української мови: монографія. Харків : Майдан, 2019. 458 с.
- 81.Харитонов І.К. Теоретична граматики сучасної англійської мови. Ніжин: НДП, 1992.
- 82.Bach K., Hamish R.M. Linguistic Communication and Speech Acts.Cambridge, Mass.: MIT Press, 1979.325p.

83. Ballmer Th., Brennenstuhl W. *Speech Act Classification: A Study in the Lexical Analysis of Speech Activity Verbs*. Berlin, etc.: Springer, 1981. 274p.
84. Bauer L. *English Word-Formation*. Cambridge: Cambridge University Press, 1983. 311p.
85. Berit Brogaard. *Time and Tense. A Companion to the Philosophy of Language* / Berit Brogaard., 2014. C. 765–786.
86. Bessonova O.L. Evaluation in the Structure of word-meaning // *Cognitive and Communicative Aspects of English / Abstracts. International Conference and Summer School. USSE / Cherkassy State University. 27–29 May, 1999. Cherkassy, 1999. P. 20-21.*
87. Bierwisch M. *Semantic Structure and Illocutionary Force // Speech Act Theory and Pragmatics*. Dordrecht, 1980. P. 1–35.
88. Brown G., Yule G. *Discourse analysis*. Cambridge: Cambridge University Press, 1996. 288p.
89. Brown P., Levinson S. *Politeness: Some universals in language usage*. Cambridge: Cambridge University Press, 1987. 250p.
90. Burton D. *Analysing Spoken Discourse // Studies in Discourse Analysis / Ed. by M. Coulthard and M. Montgomery*. London, etc.: Longman, 1981. P. 61–81.
91. Caffi C. On mitigation // *Journal of Pragmatics*. 1999. v. 31. P. 25–35.
92. Channel J. *Vague Language*. Oxford: Oxford University Press, 1994. 226p.
93. Chung, S. *Tense, Aspect and mood. Grammatical Categories and The Lexicon*. Cambridge. 1985.
94. Crystal D. *An Encyclopedic Dictionary of Language and Languages*. London: Blackwell, 1992. P. 123.
95. Danes F. *Cognition and Emotion in Discourse Interaction: A preliminary Survey of the Field // Proceedings of the Fourteenth International*

- Congress of Linguists / Eds. W. Bahner, J. Schildt, D. Viehweger. Berlin: Akademie Verlag, 1987. P. 168–179.
96. James Higginbotham. The Anaphoric Theory of Tense [Електронний ресурс]. 2006. Режим доступу до ресурсу: <https://pdfs.semanticscholar.org/d7f9/faad77a72d46fd47a91320c74a3946c984fa.pdf>.
97. Joan L. Bybee. A Study of the Relation between Meaning and Form / Joan L. Bybee., 1985. 235 с.
98. Karamysheva I. D. Contrastive grammar of English and Ukrainian Languages: Textbook; Second edition, revised. Vinnytsia : Nova Knyha Publishers, 2012. 320 p.
99. Khan Geoffrey. Encyclopedia of Hebrew Language and Linguistics. Brill, 2013.
100. Lado, Robert. Linguistics Across Cultures: Applied Linguistics for Language Teachers. University of Michigan Press, 1957. 141 p.
101. Meehan, Patricia; Gomez Calvillo, Natalia; Díaz, María Josefina; Rolfi, Laura. Contrastive grammar: a theory and practice handbook. Córdoba: Asociación Cooperadora Facultad de Lenguas UNC, 2017. 245 p.
102. Poluzhyn M.M. Lecture Notes on Historiography of Linguistics. Вінниця: Фоліант, 2004. 272 p.
103. Rapley M., Antaki Ch. “What do you think about...?” Generating views in an interview // Text. 1998. Vol. 18, № 4. P. 587–608
104. Recanati F. Meaning and Force: The Pragmatics of Performative Utterances: Cambridge: Cambridge University Press, 1987. 265 p.
105. Ross J.R. On Declarative Sentences // Readings in English Transformative Sentences // Ed. by Jacobs R.A. and Rosenbaum P.S. Waltham, Mass.: Gin, 1970. P. 222–272.
106. Sperber D., Wilson D. Relevance: Communication and Cognition. Cambridge (Mass): Harvard University Press, 1986. 279 p.

107. Stiles W.B. Classification of Intersubjective Illocutionary Acts
Language in Society. London: Longman, 1981. № 10. –P. 227–249.
108. Swiggers P. The Supermaxim of Conversation. Lausanna: Dialectica,
1981. v. 35. P. 303–306.
109. Wierzbicka A. English Speech Act Verbs: A Semantic
Dictionary. Sydney: Academic Press, 1987. 397p.
110. Wunderlich D. Methodological Remarks on Speech Act Theory //
Speech Act Theory and Pragmatics. Dordrecht: Reidel, 1980. 317p.
111. Wunderlich D. On Problems of Speech Act Theory // Basic Problems in
Methodology and Linguistics. Dordrecht: Reidel, 1977. P. 243–258.
112. Yule G. Pragmatics. Oxford: Oxford University Press, 1996. 138p.